

Յ Ո Ւ Ն Օ Ն

ՊԵՐՃ ՊԹՈՇԵԱՆՅԻ

(Շարունակութիւն ¹)

ԻԱ.

Որքան և մոքիս մէջ կշռադատում էի ակնյայտի հակասութիւնը, չէի կարողանում մի ելքի գալ:

Ինձ շփոթեցնողը Յունօջի և Նադօյի անձնաւորութիւններն էին: Հաւանական էր, որ քրդի ասածին պէս՝ նրանք երկուսը մի խնձոր էին, բայց կարծեօք՝ ոչ կիսած, երկու արած, այլ ամբողջովին՝ առանց գոյնը, համն ու հոյն անգամ զանազանելու: Թէ չէ՝ ընչո՞վ բացարդէինք ծերունի Թ. վարդապետի և Ա. զիւլի քահանայի արարքը: Ձէ որ նրանք հաստատապէս ժխտեցին Նադօյի գոյութիւնը: Երկուսից մէկը, կամ քրդի խօսքերն էին շինծու, կամ Ասործոց պաշտօնեաներն ինձ, չըզիտեմ ի՞նչ առիթից ստիպուած՝ խաբել էին: Ուստի երբ քուրդը կսթը ձեռքին վերադարձաւ, չըհամբերեցի ու հարցրի:

— Նադօն որ տեղացի է, Հասօ եղբայր:

— Ա. զիւլից, պատասխանեց Հասօն լրջօրէն:

— Իսկ Յունօն:

— Ե՛լի Ա. զիւլից, ասաց քուրդն և աւելացրեց. կաթն անուշ արա, աղայ ջան, ու պառկի, հանգստացի. մի օր ամէն բան լուս-

¹ Սկիզբը Մարտ 1900 թ. № 1, 2, 3, 4.

նիսկի պէս ուրքիդ փակ կը փռուի, կը պարզուի հրամանքիդ համար։ Քեզ խէր ու բարի գիշեր, զլուխ փուեց քուրդն և կամենում էր շուրս գնալ։

—Մի վազիր, Հասո եղբայր, կանգնացրի ես, շտապելու կարիք չըկայ։ Դու ինձ ասա, ի՞նչ է այն կինը, որ ձեր ընտանիքի մօտ ալաշուխի առաջին նստած է ու երկու երեխայ ունի, ծծկերը գրկին, իսկ մեծը մօտը խաշում է։ Ճրագը լաւ լոյս չի տալիս, բայց կնոջ հագուստից երևում է, որ հայ պիտի լինի։

—Հրամանք, հայ է, Գիւլօն է, մեր Յունօյի ընտանին ու իր երեխէքն են։ Դու հօ Գիւլօյի պատմութիւնը լաւ գիտես, աշայ, շեշտից քուրդը, Նադօն ասաց, որ ինքը մէկ-մէկ քո առջև բաց է արել։

—Այո, գիտեմ մի գաւաթ զինու պատմութիւնը։ Բայց այդ թղիկները. Գիւլօն վաղուց է ձեզ մօտ է։

—Էն լուսաբացիցն է մեր փանը, երբ առաջի իրիկունն օգնականն ուղղում էր Յունօյի փունը կրակելու. Յունօն երբ օգնականի աչքերը հող ու մոխիր փչեց, ձեռքիցն ազատուեց, գնաց վանքը, Նադօյի հետ խորհուրդ արեց, եկաւ մեզ մօտ։ Ես ու ինքը ձի հեծանք, կէս գիշեր չեղած՝ Նոր-Բայազիդ մօտնք, Գիւլօյին ու երեխէքանցն առանք, լոյսը չըբացուած՝ բերինք մեր փունը։

—Դու էն երեկոյին թր փել էիր, Հասո։

—Ես երկու ընկերով ծովի ափին Յունօյի խորատեղը մեր ձիանքն էինք արածացնում։

—Իսկ Նադօն այդ ժամանակ որտեղ էր։

Քուրդը ժպտաց և պարտախանեց։

—Նադօն իմացաւ, որ հայր սուրբը վանքումը քեզ պէս ազիզ հիւր ունի, հասկացաւ, որ օգնականն առանց քեզ փսնելու գիւղից հեռանալու չէր, շտապեց վանքը հայր սուրբից խնդրելու, որ օգնականին չասեն Յունօյի ընտանու փելը։ Եդպէս որ լինէր, Յունօն վանքումը հայր սուրբի փան ետեի յերումը (քարացր) քիչ կը հանգստանար, մինչև որ օգնականը կը թողնէր կերթար։ Բայց երբ Յունօն իր ականջովը լսեց, որ փերտերը սխալուեց, Գիւլօյի փելը յայտնեց, հայր սուրբն էլ վկայեց, թէ փերտերի ասածն ուղիղ է, Յունօն Նադօյի խորհրդով շուրս եկաւ յերից, վանքի գոմից

Դուրս քաշեց իր ձին, հեծաւ ու, ինչպէս ասացի, Թռանք Նոր-
Բայազիդ ու ընտանիքը բերինք մեզ մօտ:

Քրդի խորհրդաւոր պատմութիւնից իմ ենթադրութիւններս
Յունօյի և Նադօյի վերաբերութեամբ իրականութեան փոխուեցան:
Հասկանալի եղաւ Նոյնպէս, որ ժողովրդի պաշտպանն ու սիրելին,
Թէկուզ լինէր մի աւագակ, չէր կարող ժողովրդասէր մի հոգեւոր
ծերունի հօր համակրութեանը չարժանանալ և ժողովրդին օգնե-
լու գործում չընթանալ բազմափորձ, խելացի ու յարգելի հոգեւոր
հօր խորհուրդներին ու պատուէրներին համաձայն: Ուստի քրդին
կասկածների տեղիք չըտալու համար, բարւոք յատեցի խօսքս փո-
խել: Ես հարցրի.

—Յունօյի կողմից մի՞թէ անխոհմտութիւն չէր քաղաքի պէտ-
ասպանով տեղից ընտանիքն իր նման մի ուրիշ իշխանութեան աչ-
քից ծածկուած աւագակի վրանը փոխելը: Որքան ինձ յայտնի է,
Նոր-Բայազիդիցիք՝ Յունօյի պատուին՝ նրա ընտանիքին իշխանու-
թիւնի բերանը չէին տալ: Քաղաքումը Գիւլօն աւելի պայանով
կր լինէր, քան թէ էս լեռան գլխին, բաց երկնքի տակ: Ենտեղ
հազարաւոր տներ, էստեղ 15—20 քրդի ալաշուխ. էնտեղ ազդ ու
ազգակիցների մէջ, էստեղ, սարի ծէրին, անծանօթ քրդի աչքի
տակ. ամէն բոլի կարող են իշխանութեան ականջը քցել և խելճ
կնոջ գլխին նոր փորձանք բերել:

—Սխալ ես, աղայ, սարեցի տխմար քուրդը քո քաղաքացի
խելօքներից աւելի հալալ (ազնիւ) է: Մեր հարեաններն իրանց
ձեռքով շնաստակ կանեն իրանց էն ըէղզաստ (անարգ, փծնի) որ-
դուն, եղբօրը, սիրեկանին, ով որ մոքոմն էլ կանցկացնի հարեանի
սըռը (զաշտնիք) բանալը: Դու քրդին մէկ աչքով մի՛ մտիկ տալ,
գլխիդ մեռնեմ, քրդի լեզուից Դուրս եկած խօսքն իր սրտիցն է
բխում: Թէկուզ Դու քրդի որդուն մորթողն ես ու էսօր եկար նրա
Դուռը, նրա ծածկի տակ հիւր եղար, Դու համ քո սպանածի հօր
գլխի վրայ պապիւ ունիս, համ էն հասարակութիւնի մէջ, որի մի
անդամի տանն Աստու հիւր անունով իջել ես: Ողջ էլալթը (հա-
մայնք) պանրի պէս կը փրթուին ու իրանց հարեանի տանն իջած
Աստու հիւրին ղիլանի ձեռք չեն յանձնիր:

—Ուրեմն Յունոն երկիւշ արեց, թէ ղիւանը կարող է իր ընտանիքը բանտարկել հմ:

—Հրամանք, օգնականն իր բերնովն էր ասել Յունօյին, թէ քնեցոնցը պիտի ղուսաղ անի (բանտարկի): Յունոն էլ մի գիր գրեւ տուեց, օգնականին շրկեց:

—Թէ ի՞նչ:

—Թէ սե ու մոլթը գլխուդ կը գաջ, եթէ դու իմ ընտանիքին դիպես. իմացած եղիր, որ մի գիշեր կը մտնամ օջաղու, բոլորիդ կը կապտեմ, դեռ երեսէքանցդ կը մորթեմ, յետոյ՝ ընտանուդ պատիւն աչքիդ առաջին իմ կտրիճների ոտի փակ փալ կը փամ: Յետոյ, նրա պատիւը քեզը բերելու համար՝ իմ ձեռովս գլուխդ կը կտրեմ ու կը հրամայեմ ամենից անշնորհք ընկերիս բուլթ դանակով քո վիզը ետեի կողմից կամաց-կամաց կտրելով՝ գաջ հասնի մինչի խոթլաուկդ (կոկորդ): Ապա մի քանի ժամանակ էլ կը սպասեմ, մինչև լաւ չարչարուիս ու նոր գլուխդ ջանիցդ բաժանել կը փամ:

Էս երկու ղալամը (տող) գրել տուեց Յունոն Նոր-Բայազի-դում, շրկեց օգնականին ու իր ընտանուն գաւազն առաւ, մենք էլ երեսէքանցը գրկեցինք ու լոյսը չըբացուած՝ եկանք մեր օրէն:

—Բայց չէ որ ղիւանին յայտնի է քո տունդ, ղիւանը գիտի, որ դու Յունօյի ընկերներինցն ես, մի օր քո ընտանիքին էլ կը բանտարկի:

—Դիւանը գիտի ու չը գիտի:

—Ի՞նչ ասել է:

—Քեզանից թագցնելու բան չունիմ, աղնջ. մեր Նադօն ասել է, որ դու մեր տէրն ես ու բարեկամը. ղիւանի մարդկանցից շատերի մօտ ես շուտ շուտ լինում եմ: Աուրբան, աղնջ, Ասիծու սէրը՝ Նադօյին բան չասես, որ Յունօյի ականջը չըհասնի, թէ չէ Յունօն երբ իմանայ, որ ես՝ իր ամենից հաւատարիմ ընկերը ղուլլուղի մարդկանց (պաշտօնեայ) սիրտը շահում եմ, ինձ անմահ, անգորոշ կը սպանի: Յունոն կաշառք փալուն շատ հակառակ է ու մեզ էլ սաստիկ է, որ չըտանք, բայց քեզ եմ հարցնում, չըտալով կարմնք ասպահով լինել: Ես իմ մի գլխի հոգսումը չեմ ու չոր ղուլս էլ չեմ. մի տուն լիքը թան խփչորոշներ կան իմ միջքից ընկած (իւր սերունդը). նրանց համար եմ իմ մեծ եղբայր, աչքիս լոյս Յունօյի հրամանը կորուսում:

Եւ ուրեմն, թէ շու և թէ Յունոն ապահով էք, որ երկուսիդ ընտանիքը կարող են այս սարի գլխին միասին աներկիւղ սէր անել, ապրել և ոչ ոք նրանց շուաքին չի շիպչիլ, էնպէս չէ:

—Աստուծով:

—Իսկ չէ որ օգնականը հեփուում էր Գիւլօյին բռնելու: Կարծում ես՝ նա կը վախենայ Յունօյի սպառնալից երկու տղից:

—Ոգնականը միայն Յունօյին երկիւղ էր տալիս. նա ինքը լաւ մարդ է, նա ոչինչ չի անիլ, եթէ չուղուլը հանգիստ քնէր:

—Եւ մի՞թէ չուղուլներ կան:

—Կան, աղայ, և եթէ մի օր իրանց չուղուլութիւնը չանեն, քունները չի տանիլ. կը ներկս, աղայ, ողորթ է, ամէն միլլաթի (ազգ) մէջ լաւ ու վատ մարդիկ կան ու կը գտնուին, բայց մեր Գեղարքունու դաւառի եղած չուղուլները ձեր ազգիցն են: Թողանք գիւղերում բերանները ջամիլաքոտուելու (գէշ լափելու) համար գիւղերի մէջ իրաւունք ունեցողների շուններին քաշ եկող մանրմունք, աշխատանքից փախչող, անգործ ու անհաց փչերին. մի քանիսը կան մեր քաղաքում, որոնք ցեց են շառել մեր ժողովրդի համար, գիշեր ցորեկ ղուլլուղի շուններից չեն հեռանում: Ետպէսները՝ սրտերի վրայից մի ապաստանցի չափ սլնձի կտոր կախելու համար, իրանց մօրից ծնած եղբօր վրայ զրոյարտութիւններ կը հնարեն: Երեսիդ սիւլի բիլի (շողքորթութիւն) կանեն, բայց տեղն ընկած վախտը՝ գրպանիդ կապէկը կը կտրեն, ունեցածդ շուրս կը ծծեն ու շարձեալ քեզ ղիւանին կը մօտենան:

Ետպէսներից մէկն էր, որ ինձանից բռնով լիքը շիլին ոսկիք շահուեց, խօսք տուեց թէ Գիւլօյին շիւանի բերանը չի տալ, բայց հէնց էն օրը, որ մենք Գիւլօյին փախցրինք բերինք, էն օրն և եթ Գիւլօյին իրանց տանը հիւր ընդունող ընտանիքի գլխաւորին շիւանին մօտենց, բռնել տուեց և Գիւլօյի տեղն իշխանաւորին յայտնեց: Ասում են՝ մեծաւորը կամեցել է հէնց էն օրն իսկ վրանը ձիաւորներ շրկել ու Գիւլօյին բռնել տալ, բայց օգնականի խորհրդով չի արել: Հէնց գիտես, թէ շաշարթի է, աղայ, անիծածը. փողոցներումն ամէնքի մօտ պարծեցել է, թէ չի հանգստանալ, մինչև Գիւլօյին չըբռնել տայ. օրական մեծաւորին էդ մասին ձանձրացնում էր: Մի օր էլ մեր Յունոն նրա սև օրը վրայ բերեց:

—Ի՞նչպէս:

—Գիւլօյին տանելուց մի շաբաթ անց՝ մի գիշեր տունը կոխեցինք ու աչքին երևացինք. Յունօն իր ձեռովը խոզի պէս կռնափակից խանչալի ծէրով սիրտն ու թոքը քրքրեց ու մինչև մարմինը չը սառեց՝ ձեռքը բերանից չեւ չըքաշեց: Աշխարհքն ուրախացաւ, բայց Յունօյի համար լաւ չեղաւ. ասում են՝ մեծաւորն է՞ պատճառով կարող է Յունօյի ընտանիքին նեղութիւն տալ, ու եթէ մի օր Գիւլօյին բռնեն, իմացիր, որ մեղաւորը Յունօն ինքն է:

—Եւ զարմանում եմ, որ մինչև օրս չեն բռնել, ասացի ես:

—Զէ՞ որ հրամանոցդ արդարի, թէ ես կուտը շատ եմ անում, բոլորի աչքերը սրսուռ ոսկիներով կապել եմ: Ինձանից ի՞նչ է գնում, սրանից խլում եմ, նրան եմ տալիս: Եղախոթիւնով է, որ կարողանում ենք մեր արհեստը բանացնել, ու Դիւանի կողմից ապահով լինիլ: Ի՞նչ կա, յայտնի չենք ապրիլ, ծածուկ կապրենք, էստեղ երկներկիցս կընկնեն, էնտեղ կը թագնուինք: Հօ մեր ընտանին, մեր ապրանքն ապահով կը լինին: Հա՛ թող մեր մեծ եղբայր Յունօն մեզ վրայ բարկանայ, թէ կաշառք մի՛ տաք: Կասենք լաւ, ու մեր գիտեցածը կանենք:

—Ուշորդ չէ, աղմկ, որ խելօք բան եմ բռնում, հարց տուեց ինձ քուրդ. Հասօն, Դիւանի մարդկանց շարքերը գիտեն իմ տեղս ու ընտանիքիս, գիտեն ու ճանաչում են բոլոր իմ ընկերներին ու նրանց տուն ու տեղը, բայց մինչև էս օր մեր ոչ մէկի Դրանը նրանց շուաքը չի գտնուել, ոչ մէկիս ընտանուն ասող չի եղել, թէ ծուխը Դէպի քեզ:

Թէ Յունօն, թէ Դու և թէ առհասարակ բոլոր աջնալիսի մարդիկը, որոնք խաղաղ կեանքն ու արդար քիտրինքը թողած՝ իրանց նմանների արիւնը թափում են, անցորականների առաջը կտրում են, աշխատասէր գիւղացու վաստակը ձեռիցն չափշտակում են ու էնպէս են հաց աշխատում, նրանք ոչ մի արդարանալու տեղ չունին, պատասխանեցի ես:

—Դու Յունօնին մեր կարգումը մի խառնիլ, աղմկ, Յունօն հօ աւագակ է, Յունօն եթէ Մելիք Մրտօյի տղայ Զաքէյի փորձանքի մէջ չընկնէր, նա էսօր իր տան ու տեղին, իր աշխատանքին կըլինէր: Մարդ էր, փորձանքը գլխին փաթաթուեց, խճճուեց,

Ֆնաց: Գիւղումը ֆնալ չէր կարող՝ կըբռնուէր, Սիբիր կերթար: Դրա համար շուրս ընկաւ ու մտքումը շրեց Զաքոյի արիւնը լուանալ՝ խեղճերին թէ ու թիկունք շառնալով ու գողերին, աւազակներին, տնաբաններին, կաշառակերներին իրանց արժանի պատիժը տալով:

Ի՞նչ անէր մարդը, մի ձեռ ծափը չէր տալ, ուղէր չուզէր՝ պիտի աւազակների ընկեր շառնար, թէ չէ մենակ ի՞նչ կարող էր անել: Շնորհակալ չէա, որ կարողացել է 30 ինձ պէս արենխում աւազակների էլ իր հետ ընկերացնիլ, Ասործուն շուր գալու գործ բռնել տալ: Ո՞վ էր լսած, որ շաշտակորուկ աւազակը ջոկողու-թիւն անի, թէ երկու հարուստից որի՞ն պիտի կողոպտի, որի՞ն թողնի, կամ ճանապարհորդներին թողնի, գնաց իր նման աւազակներին թալանի...

— Աւելի լաւ չէր լինիլ, եթէ բոլորդ աւազակութիւնը թողնէիք, արդար վաստակի ետեւիցն ընկնէիք, ընդհատեցի ես:

— Շար ես հեռու գնում, աղայ, մարդ ինչ բանի մանկուց սովորեց, օձով ծեծես, իր արհեստը կըբանեցնի. ես իմ հօրից, իմ պապերից գողութիւն եմ տեսել, մինը վատ ընկերների մէջ ծուլութիւնի ու փշուլթիւնների է վարժուել, մի ուրիշը ռանչպարութիւնի ծանր լուծը չի կարողացել քաշիլ, խեղճերի քրտինքը լիզելով է կեանք անցկացրել, և շու ուզում ես, որ միանգամից բոլորին Ասործու ճամբէն բերես: Զէ, աղայ, չէ, Յունոն խելօքութիւն է արել, որ մեզպէս մարդկանց ընկերացել է. նա իրաւունք ունի ձեռքից գործ եկող մարդկանց կաշառք տալուն հակառակելու, իսկ մենք ամեն բանով նրան լսումենք, բայց զԱՐՐԸԻ (ոյժի) տէր մարդկանց սիրտը թազուն շահել ենք ու միշտ պիտի շահենք, և Յունոյի սիրտը չը կոտրելու համար՝ իրան էս մի բանի մէջ պիտի խաբենք: Քեզ էլ կըխնդրեմ, որ Նաշոյին բան չասես. Նաշօն ամեն բան Յունոյին ասում է: Հա աղայ, քեզի շուրբան, Նաշօյին չէա ասիլ:

— Առաջինը՝ որ ես միտք չունիմ Ա. զիւ շը գնալու. ուրիմն շժուար թէ Նաշօյին հանդիպեմ. և երկրորդ՝ իմ ինչ բանն է ուրիշի ընտանեկան գործում խառնուելը: Բայց շու ինձ այս ասա, Հասօ, արդեօք ձեր խումբը չէր, որ Նասիր բէգի հօտերը մի երկու ժամ առաջ ցրուեց: Մենք թէև արդէն Նասիրի վրանից հեռու էինք,

բայց լեռան գլխից պարզ տեսանք, թէ ինչպէս մի քանի ձիաւոր մէջ էին առել մի ամբողջ հօտ և քշում էին ձորն ի վէր, և որ գլխաւորն է, մի ամբողջ հասարակութիւն զէնքերով, փայտերով ու քարերով բռնաւորուած՝ ընկաւ աւազակների ետևից. բայց երբ նրանք տեսան լեռան զազաթին միայնակ կանգնած, կարգադրութիւն անող ձիաւորին, լեղապատառ մնացին ձորահովտումը սառած: Կարծես, այն մի ձեռքով կարգադրութիւն անող մարդի մորակը կախարդի դաւազանի զօրութիւն ունէր, հէնց որ բարձրացրեց Նասիր բէգի սարւորների վրայ թափ տուեց, վերջիններս ձեռքերը ցած թողին ու մի քանի շոպէ մոլորուած մնալուց յետոյ՝ յաղթուած ու հալածուած զօրքի նման՝ յետ շարձան իրանց օրանները:

— Համա մերոնք իրանց գլխաւորի համարձակ տուած հրամանը լսեցին ու տասը քսան հօտի միջից Նասիր բէգի հօտը ջուրկեցին, բռնեցին Սիսիանու կողմը, ընդմիջեց Հասօն և ծաղրաշարժ շարունակեց. հիմի ինչ են անում Նասիր բէգի գահն ու ուները, ամենքի ոչխարը տուն եկաւ, կթուեց, դառներին կշարացրեց, յետ շառաւ արօտի, բայց Նասիր բէգի գահները մղրկալով մնացին: Եւ Հասօն ծոր տուեց, թառու, Յունօյի խելքին խելք կը բռնի: Երեկ երբ իմացաւ, թէ Նասիր բէգը Ռարալագեազու օգնականի մօտ է գնացել, չորս ձիաւոր շրկեց, հնտեղի գիւանխանի մարդկանց ձիանցից երեքը շաշտիցը քշել տուեց, փախցրեց Արաղի կողմը:

— Ընչո՞ւ:

— Յունօյի մտածածի պէս էլ եղաւ, պատասխանեց Հասօն, օգնականը Նասիր բէգին հրամայեց ընկնել ձիադռերի ետևից մինչև Խոյ, Սալմաստ, մինչև Քաւրիզ, ու չըբռնած՝ յետ չըգալ: Խելք Նասիր բէգը դեռ սորանից երկու շաբաթ յետ չի դառնալ. միամիտ եղբայրս չը գիտէ, թէ մեր տղէքն Արաղի միւս երեսին ձիանքը թողին մօտիկ թուրքի գիւղում ու իրանք ներքեից գետը կրկին անց կացան ու եկան մեզ խառնուեցին: Ես իրիկուն հէնց նրանք էին, որ Նասիր բէգի հօտը քշեցին: Ես գիշեր լոյսը չը բացուած էն մի հօտ ոչխարից կը ջուրկուին Վ. Ղ. գիւղացոնցից Նասիր բէգի փախցնել տուածները, կը շրկուին իրանց տէրերին, մնացածները կը պարտակուին մեզ յայտնի տեղում: Դու հօ գիտե՞ս աչայ. Վ. Ղ.

գիւղացի հայերի ոչխարների պատմութիւնը. քեզ մօտ են գիւղացիք օգնականին գանգադել:

Սառը քրտինքը մարմնիս ծակորիքներից շուրս բխեց ու նեարդերս ցնցեց. Քրդին լինչ տեղից էր յայտնի այդ անցքը. այն ժամանակ Նաշօն, գոնէ, մօրս չէր, որ համբաւը տեղ հասցրած լինէր:

—Քեզ չեմ հասկանում, Հասօ, ասացի, շու բաներ ես պատմում, որ ինձ բոլորովին անյայտ է:

—Միամիտ մի՛ ձեւանալ, աշակ, պատասխանեց քուրդը, շու էնդեղ չէիր, որ երբ օգնականի հրամանով Վ. Ղ. գիւղացի հայերն իրանց հոգին մոռացան ու Յունօյի շուաքի ետեւից բամբասանք արին, հայերի միջից մինը մնաց, որ օգնականին հակառակեց, թէ Յունօն չէր իրանց ոչխարները տանողը, թուրքեր էին. օգնականն էլ նրա վրայ բարկացաւ:

—Ասենք՝ մի րոպէ խօսքդ իրողութիւն է, բայց շու ո՞ր տեղից գիտես, քո՛ւրդ:

—Վարժապետն իր բերանովն եկաւ Յունօյին պատմեց, պատասխան տուեց Հասօն:

—Ի՞նչ վարժապետ:

—Հէնց էն մարդը, որ օգնականի սուրը բռնում էր ու պընձ շու՛մ էր, թէ ոչխարագողերը թուրքեր էին:

—Վարժապետ էր նա:

—Նա վարժապետ չի, համա կարդացւոր է, շուտ շուտ քաշք է գնում, կարդալու գրքեր է բերում, ամէնքի հետ գրից է խօսում. գիւղացիք էլ վրան խնդում են ու աւելի անունը շրել են վարժապետ. Հակո Ասրծու, լաւ տղայ է Կարօն, ոչջ գիւղին բան հասկացնողն է: Խեղճին տնաղ կանեն (ծաղրել), երեսէքն էլ ետեւից վարժապետ կը ճան, համա նա սրտին չի առնիլ: Մեր Գեօզի կողմերը էդպէս վարժապետներ մի քանիսը կան:

Բանից շուրս է գալիս, որ սարի գլխին կարգադրութիւններ անողը Յունօն ինքն էր, այնպէս չէ, հարցրի ես:

—Ինքն էր՝ որ կար:

—Եւ ձեր քաջ համարուած Յունօն խորամանկութեամբ հեռացրել է Նասիր բէգին և նոր նրա հօտը ցրիւ տուել. էդ կորի-

ճուլթիւն է միթէ, քրդին փորձելու համար մեղադրանք կարդացի իրանց պիտի հասցէին ես:

—Շատ էլ լաւ է արեւ, պարտախանեց քուրդը. Նասիր բէգն եթէ էստեղ լինէր, պէտք է, ուզէր չուզէր՝ մեզ հետ զէնքի բռնուէր. կամ կը յաշխուէր, յետ կը փախէր ու աշխարհքը կը հոտացնէր և կամ երկու կողմից մարդիկ կը փշանային ու գիւանին գլխացաւանք կը լինէր: Եսպէս խելօքութիւն էր. Յունօն գիտի, որ Նասիր բէգի ժողովուրդն իրանց տիրոջը չի սիրում, նրա ոչխարի համար զուր կռուի չի բռնուիլ, իսկ մինչև Նասիր բէգի յետ գալը՝ թէ Վ. Ղ. գիւղացիք իրանց կորուստը կտանտն ու թէ մենք ուստեղու պաշար կունենանք: Նասիր բէգն էլ ինչ պիտի անի, ինքը կեղտոտ է, կարող է ուրիշի կեղտը լուանալ. ձէնը փորը կը քաշի, տազ կանի:

ԻՅ.

Ասիական ազգերը սովորաբար շարախօս և աւելորդապատում են. երկու խօսքով ասելիքը՝ կարճ կտրելու փոխարէն՝ նրանք համեմում են զանազան առածներով ու շարարկ ու աւելորդ միջնադէպերով: Ինքս, իբրև տեղացի, չէի ձանձրանում Հասօյի շաղակրատանքներից, բայց բնութիւնն իրանը պահանջում էր, որ ջրը ձիու վրայ տանջուելուցն աւելի ախորժ էր մի աւելորդ ժամուայ հանգիստ քունը. աչքերիս կոպերը թէև այնքան ծանրացել էին, որ կարծես մի մի փթանոց բռն առած լինէին շաղկնները, իրանք իրանց փակում էին, բայց ես ուրախ էի հնգական փթանոց ծանրութեան գիմադրել, քան թէ քուն մտնել առանց ուղեղիս մէջ ինքնաբերաբար որոճուող առարկային մօտից ծանօթանալու:

Առաւել լաւ համարեցի առանց Հասօյի ետը վիրաւորելու, շարքաղաքավարութեամբ և զգուշութեամբ կարճել նրա ճոռումախօսութեան կծիկը:

—Մի ուրիշ խնդիր ունիմ քեզանից, Հասօ եղբայր, ասացի, չի՞ կարելի բարեկամութիւն անես, մի տեսակ ինձ Գիւլօյին մօտիկից ցոյց տաս: Խնդրեմ մոքովդ վարտ վարտ բաներ չանցկացնես, ինքս էլ քեզ պէս ընտանիքի ու երեխանց տէր եմ, շեշտեցի ես, երբ նկատեցի քրդի երեսին, Դժուար էր որոշելը, ուրախութեամբ,

թէ խորամանկութեան ժպիտ. ինձ համար շատ հետաքրքիր է ծանօթանալ այն կնոջ հետ, որի համար Յունօջի ազատ կեանքը շառնացել է:

—Աստուած չանի, աղայ, որ ինձ պէս մի ճանճ ու մեղը հրամանոց դրաց չար բաներ մտքովն անցկացնի, ես հոգեով ուրախացայ, որ շուք սուրբ բերանից Գիւլօյին տեսնելու խօսքն արիւ: Հոգիդ վկայեց. հէնց հիմի որ հրամանքիդ համար կաթի գնացի, քո ղարաւաշը (աղախիւնը)— լամովնեղուս մէրը (քրդի երեսային լամուկ են կոչում), ասաց, որ Գիւլօն միտք ունի աղին տեսնելու, համա ամաչում է, հայի կնիկ է, հայի մէջ չըխօսքանու թիւնն աղաթ է (ծէս): Ես քրոջդ՝ մեր կնկանն ասացի, թէ աղին կը հարցնեմ. եթէ հրամանք կանի, շուք հետն արի, Գիւլօյի բերնից աղի հետ խօսի. շուք քրդի կնիկ ես, քուրդն ինչ գիտի քաղաքավարութիւնն ինչ բան է:

—Ի՞նչպէս, Գիւլօն կամենում է հետս խօսե՞լ, և ընչո՞ւ համար, զարմացմամբ հարց տուի քրդին, ես ո՞վ, նա ո՞վ, ինչ ունի ինձ ասելու, ցորեղից է նա ինձ ճանաչում:

—Քեզ Գիւլօն շատ լաւ է ճանաչում, աղայ, խորհրդաւոր ժպիտով ականարկ ձգեց երեսիս քուրդը, Նաթօն Յունօյին ասել է, որ շուք օգնականի բարեկամն ես, Յունօն էլ իր ընտանուն է պատմել: Հալըա՛թ՝ Գիւլօն միտք ունի խնդրելու, որ հրամանք երկու խօսք չըխնայես Յունօյի օգտին օգնականի մօտ, չէ՞ որ մարդս մարդով է:

—Շատ լաւ, թող գայ, թէպէտեւ չեմ կարծում, թէ որ և է ծառայութիւն կարողանամ Գիւլօյին....

Խօսքս բերանումս սառեց, միանգամից ողջ իրանախմբի շները կատաղի հայոց բարձրացրին. հարիւրից աւել ոչխարապահ դամբըռներ իրար խռնուած՝ մթութեան մէջ աչքերից կրակ ցալտեցնելով վրանիս կողքով քամու նման անցան:

—Լաւ նշան էի, աղայ, շտապով երկու խօսք հազիւ արտասանեց քուրդը, էս ժամանակ սարերումը դաշլեր Դժուար կը գտնուէին, իսկ մեր շների լթերը գազանների ու օտարների հօտ առնելու համար շատ սուր են: Կայ, չըկայ՝ մեր օրան մարդիկ են գալիս, շուք քեզ համար հանգիստ նստի, ես իմանամ բանն ընչե՞մն է. տես՝ արդէն ամէն վրանից բաղմոնութիւնը շուրս է վազում:

Մինչ ես բերան կը բանայի, քուրդն արդէն մթութեան մէջ անյայտացել էր:

Ստիպուած՝ ծառայիս ձայն տուի:

— Համմէ աղան, զալիս եմ, լսեցի ծառայիս պատասխանը, բայց ծառայիցս վաղ փռն ընկաւ ինքը քուրդ. Հասօն եւ կախաղեց.

— Աղան, քո շուաքին ոչ ոք չի կարող շիպել ես զեացի, ինձ էլ չես տեսնիլ, Գիւլօյին փրութիւն արա. եկողը շափաղանքի իւզքաշին է իր ձիաւորներով. սուլթանն է՝ անպափառ եկել է Գիւլօյին բռնելու: Ինձ որ հարեղ գտնի, երկու որս միանգամից տրած կը լինի:

Ուրմ պատասխանէի, Հասօն մի ստուեր էր, որ եթէ հեծած ձիու ոտքերի շոփիւնը չըլտէինք, չէինք սխալուիլ, եթէ ասէինք՝ օդը ցնդեց, կամ գետնի տակն անցաւ. իսկ նոյն րոպէին յանկարծակի վրանս տուն ընկնողը չը թողեց, որ կամ իւր երեսը տեսնեմ, կամ մի ձեռքով գրկած եւ միւսով հեփը քաշ տուած երեխաների շէմքերին նայեմ: Այսքանը միայն նկատեցի, որ փոքր ինչ առաջ քրդերի կանանց մէջ վեր ու նիստ անող հայի հարան էր, ուրեմն Գիւլօն էր, որ հեփը քաշ տուած երեխային գոգս ձգեց, գրկինը պինդ սեղմեց, շրտապով մօտ գնաց, ճրագը փչեց ու քչիւաց:

— Աստուած իմ երեխանցն է խշճացել, որ քեզ ճամպանութիւն է բցել, էս կողմը բերել, ոտքերիդ մեռնեմ, աղան, իմ քորփէքանցս (մանրիկներին), քո ոտքդ համբուրող, անտես, անճանաչ, անբաղդ աղախին քրոջդ շուաքիդ տակն առ: Չափարների իւզքաշին գիտի, որ շու իր մեծաւորների լաւ բարեկամն ես. նա եթէ իմանայ, թէ էս վրանի տակինը շու ես, չի համարձակուիլ մօտ գալ: Երեխանցդ գլխովը պտիտ տուր անճար Գիւլօյին, աղան, ջան, ինձ ու անմեղներին գազանների ճանգը մի բցիլ:

— Հանգստացիր, Գիւլօ քոյր, սրտկիր քո երեխաներովդ այդ գորգի վրայ, ահա իմ վերարկուն, վերցրու, վրաներդ քաշիր ու լոթիւր, յոյսդ նախ՝ Աստուծու եւ ապա ինձ վրայ դիր. ապահով եղիր, այս վրան մտնել վստահացողը նախ՝ պիտի իմ շիակը փրորելով անցնի, յուսադրեցի ես:

1) Ժողովուրդը պահակապետին սուլթան, կամ իւզքաշի է կոչում:

— Սուս կաց, Վարդան ջան. առ ծիծիկ տամ, Գասպար ջան, լսեցի Գիւլօի ամօթխած քչփչիւնը, ձէն մի հանէք, աղէն ձեր ականջները կը կորրի:

— Ձէն մի հանէք, էգուց ձեզ համար չամիչ ու շաքար կառնեմ, մօր սպառնալիքը սիրալիր հաճոյախօսութիւնի փոխեցի ես:

— Լսեցիք, թէ որ լաց չը լինէք ու տազ անէք, քնէք, աղէն ձեզ համար մէյվա (միրգ) կը ղրկի, բալէքս, քաղցր հնչում էր Գիւլօի նուրբ և քնքուշ մայրական շշուկը զաւակների ականջին:

— Սառ լաւ, որ աղէն ցամիչ կը տա՛յ, էլ լաց ցեմ լինիլ, լսուեց մեծ երեխայի ձայնը:

— Նաաա... Նաաա... Ծիծը բերանից թողեց, ծոր տուեց փոքրիկն ու նորից սկսեց փխփխալով անուշ անուշ մօր կաթը ծծել:

Մայրը հասկացաւ զաւակի միտքը, անմեղ դառնուկը սովոր է եղել, անշուշտ, ծծի վրայ մայրական օրօրի, կամ նանիկի մեղմահընչիւն ազդեցութեան ներքոյ քուն մտնելու: Նոյնը պահանջում էր և այժմ:

— Ձէ, անուշիկս, փսփսաց Գիւլօն, նանիկ կանչել չի կարելի, աղայի քունը կը կորուի, աղան կը բարկանայ:

— Նաաա... Դարձեալ ծիծը թողեց և ծորեց փոքրիկը, բայց այս անգամ արդէն բարկացած և լացակրկնած:

— Էսօր առանց նանիկ կանչելու քնի, Գասպար ջան, էգուց քազ ճոճ կը քցեմ ու նանիկ կը կանչեմ:

— Քնի Գասպարիկ, քնի, նանիկ չի կարելի կանչել, կուճիս (մանկական լեզուով՝ գլուխ) ցաւի ցաւի է անում, սկսեցի համոզել ես երեխայական բարբառով:

Մանուկը ձայնը կորեց և լռեց: Կանոնաւոր շնչառութիւնից երևաց, որ արդէն քուն է մտել:

— Հիմի ի՞նչ կը հրամայես, աղայ եղբայր, շնչաց Գիւլօն, ի՞նչ անեմ ես:

— Քեզ ասացի, որ երեխէքանցդ հետ վերարկուիս տակ վստահ պառկիր ու լռիր. կուզես՝ մինչև անգամ անոջ քուն մտնի:

— Հապա եթէ իւզը աշին հարցնի՝ թէ ո՞վ է վրանիդ տակին պառկածը, կամ հրամանոցդ հակառակի ու ներս գալ, վերարկուդ վրայիցս յետ քաշի, է՛ որ ամօթն ու անբաղդութիւնը միասին

կը գան: Մէկ՝ որ սարի ծէրին օտար ջահէլ կին արմապը մի անծանօթի հետ վրանի տակ ինչ գործ ունի, մէկ էլ՝ որ իրանց ուղածը կը գտնեն ու քաշ կը տան, կը տանին, քեզ էլ փորձանքի մէջ կը քցեն: Են ժամանակն ինչ կանի իմ խեղճ Յունօն, կամ ինչ կարծիք կը տանի իր անամօթ ընտանու վրայ:

—Թէ ինձ փորձանք չի գալ, էշ անկասկած է, իսկ թէ մարդդ ինչ կանի, այդ իւր գործն է, բայց յոյս ունիմ, որ մարդդ կը հաւատայ, թէ իր ընտանին օտարի վրանում չի եղել. քոյրն իր հարազատ եղբոր գրկի մէջն է իր երկու զառնուկներով պաշտպանուել: Միամիտ կաց, քոյր Գիւլօ, ես գիտեմ, որ Դու եղբայր չես ունեցած, բայց այսօր մարմնաւոր եղբոր փոխարէն՝ Աստուած մի հոգեւոր եղբայր է քեզ պարգևում, որ պատրաստ է քոյժ համար գլուխը մահի տալու:

—Աստուած ողջ պահի իմ եղբորը, իմ և Յունօյիս պարծանք եղբորը, այս անգամ վստահօրէն ձայն հանեց Գիւլօն և լռեց:

ԻԳ.

Երկու կրակի մէջտեղն եմ, որ կողմը Դառնամ, այրուելու եմ, խարոյկներից մէկը նմանեցնելու է հրդեհից բռնկուած մի նաւթաշին պահեստի, որի բոցը հողմի առաջն ընկած՝ մոխրակոյտի է փոխում իւր ճանապարհին հանդիպած, շնչաւոր և անշունչ արարածներին ու առարկաներին և արդէն ջերմութիւնը երեսիդ կաշին հեռուից խանձում է ու մօտ է քեզ իւր հրեղէն լեզուակների փնջակներում կլանելու. միւսը քամակիդ կողմից մի փոքրիկ օջաղ է՝ մի ձեռնաչափ մսի կտոր վրան խորովելու համար պատրաստած:

Ասողը կը զարմանայ իմ ջիւարութեան վրայ. թէ ուր եմ տեղս կծկուել ու իր շուաքից վախեցող երկչոր մանուկի նման՝ յետ ու առաջ խշկոտում և ուսերս ճաճախ ամբողջ կազմուածքիս հետ վեր վեր թռցնում: Ի՞նչ մեծ Դժուարութիւն էր լափող հրդեհի ճանգից ազատուելը. լոք սուր օջաղի վրայից, կամ սրորիւր, անցկաց ու շունչդ մի ասպարիզաչափ հեռաւորութեան վրայ առ:

Պարմաճա Դէպքը բառացի մրքով ընդունելը մոլորութեան մէջ ընկնել կը նշանակի: Երկու խարոյկներից առաջինը մի նմանութիւն է քուրդ Հասօյի սուած անախորժ համբաւին. պաշտօնական

անձինք զալիս են խուզարկելու մի յայտնի աւագակի վրան և աշխարհը շողացնող աւագակապերի ընտանիքը կալանաւորելու։ Յանկարծ՝ աւագակի մօտ հիւրասիրուած են գտնում հասարակական շիրք ու կոչում ունեցող մի համեստ պաշտօնէի։ և ո՞վ սարսափ, այդ պաշտօնեան իւր վերարկուի ներքոյ թագցրել է նրանց որոնածին, մի կնոջ, որի գեղեցկութեան համբաւը եթէ նաշօյից ու օգնականից էլ լսած չըլինէի, այս երեկոյ աչքովս տեսայ և հիացայ։ Ես Հասօյին ոչինչ չասացի իւր ընտանիքի հետ ժամ առաջ վեր ու նիստ անող հայ կնոջ արտասովոր գեղեցկութեան համար, բայց քրդից շեռ պատասխան չտացած, զգացի, որ Գիւլօն էր։ Ճիշդ է, մութն էր, ուղիղ է, ճրագի աղօտ լոյսը հեռուից շար անգոր էր մի կնոջ գեղեցկութեան չափը որոշելու համար, բայց լուսի մի մռայլ նշոյլը բաւական էր հրեշտականման գեղեցկութեան աչքերից ցլած շանթով հարուածելու ոչ թէ միայն տարփածու շիւրաբորբոք երիտասարդին, մինչև իսկ երակներում արիւնը սառած զառամեալ ալեորին։

Եւ մի՞թէ, ուրեմն, աշխարհն ինձ պիտի դատաւարտի, եթէ ես իմ ծառայիս խորհրդին չլսեցի։ Նա քրդի գնալուց յետոյ՝ ներս ընկաւ վրանս և սկսեց համոզել ինձ, թէ ինքը մեր ձիանքը թամբել, վրանի դրանը կանգնացրել է ու բարւոք է դատում հեծնելն ու շէպի նասիր բէգի ամարանոցը վերադառնալը։ Զաւիարների զլլաւորը աշխարհքը զլլխին է հաւաքել, կրկնեց նա Հասօյի տուած համբաւը, եկել է Յունսոյի կնոջը բռնելու։

— Հապա ռւր գնաց, հարցրի ես։

— Քշեց, գնաց էս քրդերի էլըաշու վրանումն իջնելու, և, հիմի որտեղ որ է, կը գայ ու մեզ էստեղ կը գտնի։ Սխար, ամօթ է, աշխարհն ի՞նչ կասի։ Դու զոյլի ընկեր հօ չես։

— Դատողութիւններդ քեզ համար պահիր, ասացի, տար մեր ձիանքը հեռուումը կանանչի վրայ կապիր՝ թող արածեն, իսկ դու եկ վրանի ետեւի կողմը քեզ համար հանգիստ պառկիր։

Միամիտ ծառաս զարմացաւ. ես նկատեցի աստիքերի լուսով, որ նա զարմանքից ուսերը վեր քաշեց ու գնաց հրամանս կատարելու։

Խեղճ մարդ, էլ չըզիտէր, թէ իր տէրը, ինչպէս ասացի, երկու կրակի մէջ մոլորուել էր և աւելի վրանգաւոր կրակն այն փոքրիկ խարոյկն էր, որ իւր ոտքի տակ առկաջում էր։

Բաց-աշխարհայ խոստովանում եմ ընդհանրութեան առաջ թուլութիւնս. ես այդ բոլորէին մտքով վերադիտուել էի Յշեմական, Ասորուածաշնչի, տիրապունկ Դրախտը, ուր աչքիս առաջ պարկերացած կանգնած էին մեր նախածնողները: Նրանք կանգնել էին բարեոյ և չարի գիտութեան ծառի տակ, բերանարաց նայում էին սատանայօձի իրանց մեկնած, հրապուրիչ, բերանի ջուր վազացնող պտղին և յիշելով իրանց ստեղծողի պատուիրանը, կշռում էին պատուիրանապահութեան ու պատուիրազանցութեան հետեւանքը:

Մեղքս ինչ թագցնեմ, ինքս լինէի Ադամ պապի տեղ, ուրիշ տեսակ չէի վարուիլ: Սկէջ, հիմ գիտակցութեան հասած Ադամայ զաւակներ, բացէք ձեր սիրտն և անկեղծօրէն խոստովանեցէք. ուղիղ չեմ ասում, որ ձեր կոկորդուսն էլ չէր Դէմ ընկնիլ մեր Սեւ տափի խորամանկ ժպիտը, որի առաջին նախապապը հայուեց թաց եղած շաքարաւաղի նման: Թող ոչ ոք չըպարծենայ, թէ ինքն աւելի հաստատակամ կը գտնուէր. մարդկային ամէն արժանաւորութիւնից զերակշիռն, ըստ իս՝ աչն թերութիւնն է, որ նրա մէջ ի բնուստ Դրուած է Դէպի իւր հակառակ սեռը:

Ծառաս վաղուց հեռացել էր, չափաւրներն ու շաղախները, չը դիտեմ ընչի՞, թողած Հասօյի տունը, վրանախմբի ներքեւի ծայրից էին սկսել ամէն տուն մի առ մի խուղարկում. իսկ ես այդ ժամանակը, հակառակ իմ ցանկութեան, չէի կարողանում վրանից Դուրս գալ, մնացել էի տեղս միտուած: Մութն էր, այն, բայց աչքերս ինքնաբերաբար լարուել էին Դէպի ոտքիս տակ կուչ եկած հրաշալի գեղեցկուհին և, կարծես, սլափափափ էին իրանց տեսողութեան խոռոչի մէջ կլանել մարսել ու նրանով զանգիւս մէջ ամփոփուած ուղեղը կերակրել: Պարզ ասած, այդ բոլորէին մէջս թթաւել էր ամենայն գիտակցութիւն. ձեռքերս քաղցած վաղրի ճանկեր էին Դարձել, որոնք իրանք իրանց չառաջ էին դնում, որ լարուած սուր մագիլներով չափշտակեն՝ իմ վեհանձնութեանն ապաւինած, իր ոտքով տուն ընկած համեղ որսին: Սեւ եթէ ես զսպեցի իմ անզուսպ թափը, կծկեցի թւերս ու չը ջանդգնեցի մօտենալ աչն նուիրականութեանը, այդ վերադրելու է իմ մէջ մարմնացած ընտանեական սիրոյն: Ընտանիքն իմ աչքում մի անձեռագործ տաճար է, մի վերնային սրբավայր է, որին չար աչքով ու չար տե-

առեթեամբ մերձանալ յանդգնողն այս աշխարհում ամենափճնի ու անկեղծոր արարածն է համարելու, իսկ այն կեանքում՝ շփոխքի կրակին է արժանի:

— Ոչինչ, վճռեցի ես, թող չափաըային հրդեհն ինձ պատուազուրկ անի և այլի, քան թէ այս փոքրիկ կրակի ջերմութեան առաջ խանձուիմ, սևերեսանամ և մուր կտրուիմ:

Այս անդրդուելի վճիռն էր, որ զօրացրեց իմ ուրքերս և ես ամենայն զգուշութեամբ տեղիցս վերկացայ, մարտնչիս ծայրի վրայ Գիւլոյի կողքով անցայ:

Ուզում էի յուրս գալ վրանից և գնալ Դէպի Հասոյի վրանի կողմը գրոհ րուող ոստիկանութիւնը, որոնց առաջին քրդերի ձեռքին վառուող հարիւրաւոր ճրագների լուսով պարզ նկատուում էր իմ նախաձեռնութ չափաընների գլխաւորը:

— Գիւլօ քոյր, խելացութիւն համարեցի նախ քան վրանից յուրս գալը կամաց քշփչալ ես:

— Հրամմէ՛, աշայ ջան:

— Ձարթո՞ւն ես:

Մեռելն իմ տեղ կը զարթնէր, էս ժամանակ մարդի վրայ քո՞ւն կը գայ, պապասխանեց Գիւլօն:

— Ահա գալիս են չափաընները, ասացի, բայց մինչև կռնիցդ քարը չածեն, աչքերդ չը բանաս. հարիւր անգամ անուշդ տան, թէ կուզ՝— ես էլ նրանց հետ, Դարձեալ ձայն չը հանես, մի՛ վախիլ, յոյս ունիմ, որ քո կողքով չեն կարող անցնել, քանի ես ողջ եմ:

— Աստուած քեզ կեանք տայ, ինչ լաւութիւն որ դու ինձ ու իմ երեխանցը կանես, Աստուած քո ընտանիք ու զաւակներդ առաջը բերի ու ես զխորեմ, որ կը բերի. լաւ մարդին Աստուած կօգնի: Օրհնեց ինձ Գիւլօն ու դադ արեց:

Գիւլօյի լռութիւնն և գուցէ իմ վրայ դրած հաստատուն յոյսն էր, որ ինձ սիրտ րուեց ու ես ամուր քայլուածքով փոքր տեղ յառաջ դնացի և Դիմաւորեցի պահախամբի պետին և ողջուանցի:

— Այս, Դո՛ւք էք ուրիմն Հասոյի հիւրը, զարմանք յայտնեց պահախապիւրը, ինձ ասացին, որ այս տեղ մի աշայ հիւր կայ:

— Տեսնում էք, ուրքով գլխով ես եմ, որ կամ:

—Ինչպէս և սրտեղից:

Երկու խօսքով բացատրեցի իրողութիւնը և շնորհակալութիւն յայտնեցի աւագակ Հասօյից, որ առաջնորդ հանդիսացաւ անծանօթ լեռան գլխին մոլորուած մի ճանապարհորդի ու կողոպտելու փոխանակ՝ ընդունեց իւր շարժական յարկի ներքոյ:

—Իսկ հիմա ուր է ինքը, հարցրեց ինձ չափարները մեծը:

Յիմար կը լինէր, եթէ լսէր դալդ ու սպասէր, որ կռները կսպէիր ու փանէիր:

—Ասե՛ք՝ ես ուրիշ աւելի մի հետաքրքիր որսի երևից եմ ընկել, բայց Հասօյին էլ եթէ ընկերացնէինք, մէկ ձեռքով երկու ձմերուկ բռնած կը լինէինք:

Պահակապետը պատմեց, որ քրդի փանն է Յունօյի կինը, եկել է բռնելու:

—Շատ ցաւում եմ, որ մեր երկուսի միաժամանակ զուգադիպաբար հանդիպումը շատ անխորժ րոպէի մէջ կատարուեցաւ, դուք օրէնքի անունով՝ արդարադատութեան հերկացացուցիչ էք, իսկ ես մեր արհամարհած փղէպ ու վաչրենի լեռնաբնակի մարդասիրական բնավորը պարտաճանաչութեան մի կենդանի ապացոյց, կամ ինչպէս իրանք ասում են, Աստուծոյ հիւր, պատասխանեցի ես: Ձեզ ոչ ոք չի դատապարտիլ, իսկ ինձ՝ եթէ երեսիս էլ չասեն այս քրդերը, երևից պիտի հաչոցեն, որ ոսրնամուտս իրանց համար շրժպտոհն էլաւ, ուրիշ խօսքով՝ ոտքս խէրով չեղաւ: Բայց որքան և փղեղ երևուցի, սակայն մեզանից, ըստ էութեան՝ ոչ ոք մեղաւոր չէ: Ուրեմն համարձակ մտէք, պարտքդ կատարեցէք. եթէ կուզէք՝ նախապէս դնանք իմ վրանից սկսէք:

—Այդ ինչ խօսք է, վշտացաւ ինձանից պահակապետը, դուք վիրաւորական առաջարկութիւն էք անում. երբեք ես ձեզ անվրադահութեան առիթ փուած չունիմ: Մի՛թէ ես ձեր վրայ կասկածելու փեղիք փուի. ես միայն եկել եմ՝ քուրդ Հասօյի փունը խուզարկելու, ուրիշ ոչինչ:

—Բայց որովհետեւ ողջ քրդական վրաններն ակնարկեցիք և քրքրեցիք, ինձ ընդեւ պիտի բացառութիւն անէք, մանաւանդ՝ որ իմ ժամանակաւոր շարժական բնակարանս նմանապէս պատկանում է այն մարդին, որի մօտ յարկապէս ուղարկուած էք դուք: Մկ, եղ-

բանք, եկ, զուր նեղութիւն մի՛ կրիլ, թեւ ձեզ տալով ասացի պահակապետին, մի քաշուիլ, շու պաշտօնեայ ես, պաշտօնական անձը սառնեմես պիտի լինի, իր ծնող մօրը չըպիտի խնայի. քո ուզածը Յունօյի կիներն է, ձայնս ցածրացրի և մութամբար քչփչացի ականջին, եկ իմ ձեռքովս քեզ տամ, էս թոպէին եմ կողքիցը վերկացել, ահա իմ վրանումս վերարկուիս ներքոյ պառկած՝ սրտտրոփ սպասում է իւր սրտի սիրոյն:

Մեզ շուրջ բոլորող քրդերը, հաստաւ էր, որ շնչածս չըմբռնեցին, բայց նրանց ամէնքի երեսի վրայ ես պարզ նկատեցի երկիւղի և զարմացման նշաններ:

Առաջին անգամն ամէնքը շփոթուեցան և մոլորուեցան, բայց վերջը չափաւրները դիտաւորի տուած պատասխանից՝ նրանք ուրախ եղան իմ խեղացի վարմունքի համար:

— Թոյլ տուէք ինձ չըհաւատալ ձեր կատակներին, պատասխանեց ինձ պահակապետը. այս քրդերը Գիւլօյի աջտեղ չըլինելու վրան ձեզ էին ներկայացնում, ինձ խնդրում էին, որ Հասօյի վրանը չըխուզարկած՝ ձեզանից հարցնեմ Յունօյի կնոջ մասին. իսկ եթէ սրանք ձեր վրայ յոյս չունենային, մի՞թէ այդպիսի միջնորդութիւն կանէին: Այո, այո, հասկանում եմ, արածդ կատակ է. Գիւլօն ձեր վրանումը չէ:

— Ուրեմն, հարց տուի ես:

— Ուրեմն եթէ շուք չէք նեղանալ, թոյլ տուէք ինձ մտնել Հասօյի ընտանեկան վրանն և խուզարկել:

— Իմ թիւ զործս է արգելք լինիլ օրէնքի կատարմանը և, սիրտաւորացրած կը լինէիք, եթէ ինձ նոյնպէս իրաւունք տայիք ձեզ հետ միասին ներկայ լինելու մի ըմանական գեղեցկուհու ձերբակալութեանը: Այդ կնոջ ամուսնական պայմաններն և հարիւրաւոր երիտասարդների ձեռքը մերժելն ում յայտնի չէ: Ուշիղն ասած, վաղուց է՝ ես ցանկութիւն ունիմ այդ կնոջը տեսնելու և ուրախ կը լինիմ, եթէ ձեր շնորհիւ կարողանամ բաղձանքիս հասնելու:

— Զուր ընչօւ նեղութիւն կրէք, եթէ այստեղ գտնեմ, իսկոյն կը բռնեմ ու կը բերեմ ձեզ մօտ, շուք գնացէք ձեր վրանումն սպասեցէք:

— Յօնքը շինելու փոխարէն՝ աչքը հանեցի, մութումս որոճացի

յայտնի առածը. բայց իսկոյն մէկ ձեռքով աւերածս, միւս ձեռքով աւելի պինդ շինեցի. չէ, պնդեցի, ինձ ցանկալի է այդ գեղեցկուհու շուրջի զծագրութիւնն ուսումնասիրել նեղութեան րոպէում, իմ վրանը բերելէ աւելորդ և ուշ կը լինի: Յարուկ խնդրում եմ՝ ինձ այդ բարեկամական շնորհքն անէք:

Ես նկատեցի, որ քրդերը շատ ուրախացան, երբ պահակապետը պարտաւորեց:

— Խշրեմ, եթէ այդքան ցանկալի և հետաքրքիր է ձեզ համար. յուր քով զիպէք իմ ղէպի ձեզ պատճառ յարգանքս:

— Լաւ պրծանք, միջուսն ասացի ես և լարուած ուշադրութեամբ երեսիս նայող քրդերին մի բազմակողմանի ակնարկ արի ու չափարնների գլխաւորին թեանցուկ առած՝ յարձայ քրդերին.

— Դուք զուր էք իմ վկայութեանն ապաւինել. ես ինքս պաշտօնեայ եմ և ղուլլուղի մարդն օրէնքի ղուլլն է. նա սուփրիդ վրայ նստած՝ մի ձեռքով հացդ պիտի ուտի, միւս ձեռքով, եթէ մեղաւոր ես, կռներդ պիտի կապի:

— Աստուած քեզ կեանք պահ, աղայ ջան, ըխտիարը (իրաւունքը) քո ձեռքն է, ձայն ձայնի պուլին ամէնքն ու ձեռքով ինձ օղակն համբոյրներ պուլին, ձեռքները նախ շրթունքներին մօտեցնելով և ապա աչքներին վրայ շնելով:

Մենք մօտեցանք Հասօյի վրանին, իսկ քրդերը մեզ հետեցին:

Աւելորդ է, ի հարկէ, չիշելը, որ պահակապետի հրամանաւ Հասօյի ընտանեկան վրանը կանխապէս շրջապատուած էր: Ամէն տեղ չափարններն ու շաղախները ընկժովները ձեռքներին պարտաւոր կանդնած էին:

ԻՊ.

Կէս ժամից աւել է չափարններն իրանց գլխաւորի հրամանաւ իրարօցով են տալիս քուրդ Հասօյի ունեցածը:

Ծիծաղելի է, ի հարկէ, հինգ րոպէի մէջ անելիքի վրայ վեց պտրիկ ժամանակ վազմելը. ինչ է քրդի գլխաւոր ցեղապետի սրացուածքը, որ ինչ լինի հասարակ մարդներ. մի քանի անագործ գորգ ու կապերփներ, քանի մի զոյգ աչծի մազից զործած խարարներ (տոպրակ) համարուում են վրանաւորների համար շուսլութիւն:

Հաշուի Կրակ չըպիտի առնենք, անտարակոյս, քրդական տնարարութեան վերաբերեալ կաւէ ցցումը, կամ խնոցին՝ իւշ ու թան հարելու այդ անհրաժեշտ առարկան, ծափեր, կճուճներ, լղիկներ, կովկիթներ, մի քանի հողէ պնակներ, բուրդ գըլելու սանտրեք, ծախարակ ու թէշիկներ, հետեւ էլ՝ իւրաքանչիւր տան ամենակարեւոր զէնքերը՝ հրացաններ, ատրճանակներ, կեռակտուց սրեր, վահան, տէգ և ոչխարի բուրդ խուզելու մկրատներ։ Եւ ահա, քուրդը համարուում է հարուստ և երջանիկ։ Իսկ այդ բոլորը, ինչպէս ասացի, խուզարկելու և շուռէ շուռ տալու համար աւելորդ ժամավաճառութիւնի կարիք չըկար։

Սակայն քուրդ Հասոյի տանը հակառակը կատարուեց. ամէն մի առարկան տանն անգամ վեր ու գիր են արել, խնոցիների ձեռնաչափ ծակոցն են ներսը տնորել, կճուճների բերաններն են բաց արել, բայց դարձեալ գոհ չէ պահակապետը. նա մի ուրիշ ինձսոյ ից յառաջ կանգնած՝ ժողովել է իր շիկաքոյն յօնքերը, շրթունքներն ուռցրել է, կատարեալ իշխանաւորական դիրք է առել, իւր ստորադրեալների յաճախակի կրկնած չըլկան, չեն երևում, խօսքերի դէմ՝ ուրքը զեփնոցն է զարկում և հրամայում.

— Նորից քրքրեցէք, անկարելի է, մկան ծակից պիտի դուրս հանէք, մինչև Յունոյն կնոջն ու երեսաներին չըկալանաւորեմ, ուրք փոխելու չեմ։

— Սեղ հօ չէր, վստահացաւ կամաց քշվիշալ շաղախների ենթասպայ տասնապետը, երկու ժամ է հոգեհոսն եղանք որոնելով, մնացել է միայն մի վրան, այն էլ խուզարկենք ու թողնենք հետանալք։

Ղազարը գլխով ցոյց տուեց իմ վրանը։

— Ես առերևս դառն ժպիտ խաշացրի դէմքիս, բայց ներքուստ ամբողջ էութեամբ ցնցուցի, երբ պահակապետը ձախ ցուցամարտ ատամներով բռնեց, վայրկենաչափ մտմտութիւն մէջ խորասուզուեց և յետ շրջուեց, երեսիս նայեց ու արտասանեց.

— Да! и точно!

— Ներեցէք ինձ, սառը դէմք առաւ նա աչքերը ցած թողնելով, ստիպուած եմ։

— Ի՞նչ, չը հասկացած ձեռնալով պատասխանեցի ես։

—Ասպարէզս փրանդի կենթարկուի, եթէ պարտքս չը կապարեմ. ձեզ շատ կը սիրեմ, բայց ինձ ձեզանից շատ կը սիրեմս ամէն շապիկ մարմնին կպած է, ուշիկ է թէ ոչ, վիզը ծռած, սպասեց նա ինձանից պատասխանի:

—Շփոթուելու հարկ չը կայ, ձեր ասպարիզի դէմը փակող չը կայ, միայն պարզ խօսեցէք, յանդիմանեցի ես:

—Հարցնում եմ՝ ինչ անեմ, խուզարկեմ, թէ ոչ:

—Ի՞նչ, հում, էլ տեղ մնաց, որ չըխուզարկեցիք, չըլինի մտածում էք քրդերի լայն շուրջանների քշանցքներն ևս բարձրացնել. տարարաշէմբար՝ քրդի կանանց հագուստի տակ քրքրելը հնարաւորութիւն չըկայ, սրանցն եւրոպական տարազի հակառակն է. այնտեղ լայն շրջագգեստ, այս տեղ չորս տեղից կտրափած ազատ յետ բացուած փէշեր. ասելիք է եմ հասկանում, աւելի լաւ է, պարզ խօսէք, դարձեալ անհասկացող պատրուակուեցայ ես:

—Ի՞նչ էք ինձ տխմարի տեղ դնում, չըլսեցի՞ք շաղախ տասապետի խօսքը. սա տուաջարկում է ձեր վրանը խուզարկել:

—Ա՛խ, այժմ... Ծոր տուի ես և երկու ձեռքերս լայն փռած՝ ռեսերս վեր քաշեցի և շրթունքներս կուշ ամեցի ու երկարացրի:

—Ձեր լուութեամբ ու շարժուածքով ի՞նչ էք ուզում հասկացնել, ձայնը բարձրացրեց պահակապետը:

—Նախ՝ կը խնդրեմ համեստութեան չափը չանցկացնել, ձայնիդ շեշտը մեղմել, խոժոռեցի ես, երկրորդ՝ եթէ ընդհանրութեան յարգանք վայելող մի պաշտօնական անձի դէմ անվստահութիւն արտայայտելովդ ասպարէզդ կընդլայնուի, ներկայ գործողութիւնդ և ապագայի պատասխանատւութեանդ ծանրութիւնը կշռի մէջ դնելով՝ կարող էք ընտրել՝ ինչ որ մի հասարակ շաղախի խորհուրդը և ոչ ձեր ուշեղի ծնունդ՝ առողջ կամ հիւանդ դատողութիւնը ձեզ կը թելադրի: Ահա դուք, ահա վրանը: Բայց, նախ՝ ևս ձեզ այստեղ կը թռչնեմ, կերթամ, կը պառկեմ, ապա եկէք և ինձ զարթացրէք:

Պահակապետի համար մահացուցիչ դատակնիք թուեցաւ իմ սպառնալիքս, նա գիտէր իմ մօտ չարաբերութիւնն իւր իշխանաւորների հետ. անտարակոյս, նա մտածեց, թէ վաղն և եթ իրան պաշտօնագուրկ եմ անել տալու: Թշուառ արարած, պաշտօնեաների

խոհանոցներում պնակներ լուանալով իր աստիճանին հասած մի էակ, աւելին էլ պահանջելու չէր: Խշճալին իսկոյն վիզը թեքեց, կծկուեց, մի բռնաչափ շառաւ և չը վստահանալով ձեռք մեկնել ինձ, շողշողալով այս ասաց.

— Ներեցէք, խոնարհ ծառադ եմ, չը մտածեցի, չիմար չիմար զառանցանքների մէջ ընկալ: Խեղճ եմ, ընտանեաց տէր եմ, չոր ոտճիկի պահած եմք, հացս մի՛ կտրէք...

— Ի՞նչ ես երեխայ երեխայ խօսում, սիրելիս, ձայն բարձրացրի վստահօրէն, արածս կատակ էր. եթէ հարկաւոր ես համարում պատասխանաւորութիւնից ազատ լինելու համար՝ հրամայիր, թող զնան վրանը տեղահան անեն: Ես հակառակ չեմ և ոչ կը վշտանամ. նեղանալու ի՞նչ ունիմ, մի՛թէ իմ տունն է, մի՛թէ լեռան գլխին աւազակապետի ընտանիք պատասպարելու համար եմ ճանտպարհից մոլորուել. լաւ կը շինէինք մեր տունը, եթէ պաշտօններս թողած՝ աւազակների հետ ընկերակցութիւն անէինք: Դէհ, առանջ, թիւն անցայ ես, գնանք, պատառոտներ այս գիշեր ինձ պաշտպանող վրանը, հող չէ, մի ծածկ կը գտնինք, որ տակին կուչ գանք:

Պահակապետը ոտքը դէմ հարեց քարին և կանգնեց, իսկ ես չէի շաշարում ձիգ տալուց:

— Идемъ, братъ, чего бояться! ¹⁾ սխալուեցի և ոռսերէն խօսեցայ:

— И точно, Ваше Благородіе, жадно ели и мѣшались у насъ на пирѣ, долгъ службы требуетъ ²⁾:

— Հիմի արի էլը ցլսիցը հանիր, մտածեցի ես, երբ որ մեր տիմար պահակապետը արտասանեց.

Идемъ, такъ идемъ! ³⁾:

Գնում ենք. ամբողջ բազմութիւնը մեր ետևիցն է գալիս, բայց այս անգամ գնացողն ես չեմ, պահակապետն է ինձ ձիգ տալիս. վա՛յ այն շարժուելուն, ինչ ես եմ շարժուում, ոտքեր մնացել

¹⁾ Գնանք, ելքալր, ընչից ես վախենում:

²⁾ Ուշիւ է, Ձերդ Բարեծննդութիւն, պաշտօնական պարտականութիւնն այդ է պահանջում:

³⁾ Եթէ աչքս է, գնանք:

հն, որ յառաջեն, սրունքներն ոչ ժը քամուել է. ես միայն մտադանջութեան լաբերին թոսի մէջ եմ խարխալում. մտածում եմ. ինչ ելք գտնեմ կոտորածս կոծկելու:

Երկու քայլ, և մենք պիտի բարձրացնենք վրանի շունակի վարագոյրը:

— Ահա իմ վրանը, ներս մտիր, չըգիտեմ, ինչ շիտաւորութեամբ՝ ձայն բարձրացրի ես, բացի մի ձանապարհորդական պաշուսակից ու հնոսի վերարկուից՝ իմ սեպհական ոչինչ չըկայ. մարդ ենք, ինչ իմանամ, կարելի է Գիւլօն իր երեխայքն առած՝ պաշուպանում է վերարկուիս տակ, կամ գուցէ շորահան եղած՝ անուշ քնի մէջ է: Այդ շէպքում, իհարկէ, անվայել է մի նորարի կնոջ ննջարանը մտնելն առանց ձայն տալու և զարթնացնելու, եթէ կողզես՝ ձայն տուր...

— Քաշում ես հմ. ամօթ ես համարում, այնպէս չէ. փնաս չունի, եթէ ցանկանում ես՝ ինքս ձայն կը տամ, հեզնօրէն հարց տուի ես...

— Ը՛ր՛ը՛... կ'միայն պահակապետը:

— Ոչինչ, ոչինչ, ի պատիւ քո՝ աչքիս վրայ, ձայն կը տամ, զիլ ու սուր ձայն ունիմ, խուլ ականջն էլ կը լսի. Գիւլօ, Գիւլօ, Թունօյի կին Գիւլօ, այնպիսի ձիւ արձակեցի ես, որ պահակապետը վեր թռաւ ու ձեռքս բաց թողեց:

— Ընհու սարսափեցիր, եղբայր, կոմիկական գործողութեան ժամանակ այլ կերպ վարուել անկարելի է. եկել ես խուզարկելու ննջարանս, ներս մտիր: Ինքդ չես վստահանում, ձանապարհ տուր՝ նախ ես մտնեմ, մուտքը չես գտնում, կամենաս՝ քեզ սպասաւորութիւն անեմ, շուռն առաջիդ բաց անեմ:

Եւ ես առաջ անցայ, վրանի մուտքի վարագոյրի ծալքը պինդ բռնեցի, երեսս շարձրի պահակապետին և աչքերի մէջ նայեցի:

Երեւի, իմ խաղացած խաղերի կեղծիքն առաջներն բռնած ճրագի լուսով պարզ նկատեց պահակապետն աչքերիս մէջ և սիրտ առաւ ու շարձաւ իւրացիներին.

— Տղայք, վրանը շրջապատեցէք, բաց ոչ ոք չը համարձակուի ներս գալ:

Եւ պահակապետը ճրագն առաւ մօտին կանգնած բրդի ձեռքից:

— Մտէք, դալիս եմ, ասաց նա ինձ ու քայլը բարձրացրեց, որ առաջ շնի:

Թէ ինչ կերպ կը վարուէի ես, ներս կը մտնէի, կամ ինչ պատահումն կը պատահէի, գուցէ և ապագայէի, այդ կէտը մինչև ցարդ ևս չեմ կարողանում որոշակի վճռել, ըստ որում հետեանքն այնքան անակընկալ էր, որ ինձ կատարելիք չըմնաց:

Պահակապետի բարձրացրած քայլը գետնին չառաւ. նա միջքի վրայ յետ շրջուեց ու ծրագը ձեռքիցն ընկաւ:

Լաւ, որ քամակին բազմութիւն էր կանգնած, բռնեց թէ չէ, թիկունքի վրայ գետնին: փռուելու էր:

Իւր շնորհքը չէր, որ վայր չընկաւ. պառկեց իւր հոնքը խմբուած բազմութեան կրծքին և նրանց հետ միասին անզիրակցաբար մի աներևոյթ խուռն ուժից յետ յետ մշուելով, հասաւ մինչև հեռուումը սնկոտուած քրդերի վրանները:

Ոչ ոքի չենք կարող մեղադրել, եթէ անձնապաշտպանութեան անբռնարարելի նկատմամբ՝ ոչ մինը չըմնաց իմ վրանի մօտ, մեզանից ամէն մէկն իր գլուխն ազատելու հոգսովն էինք:

Ինչ.

Ի՞նչ պատահեցաւ:

Երեակայելու է մի խուռն բազմութիւն. հարիւրաւոր անձինք խմբուած մի հրապարակի վերայ՝ հանդիսաբեւ են որ և է տեսարանի, կամ նոյն իսկ գիւղական հարսանիքի: Ոգևորութեան դադաթնակէտին հասած բոպէին. մէկէլ յանկարծ՝ դիմացից մի ահռելի դազան՝ դայ, արջ, թէկուզ կատաղած շուն, չեմ ասում առիւծ ու վագր, որոնք չըկան մեր աշխարհում, անակնունելի կերպով բերանը յետ բացարած՝ յարձակուի դէպի խուժանը:

Կը գտնուէ՞ արդեօք այդ բոպէին մէկը, լինէր նա դիպուք քաջասիրտ ու աներկիւղ մի որսորդ, որի գործը տարիներով դազաններ որսալն է, որ կարողանայ չըշփոթուիլ ու գլուխն ազատելու համար ոտքի տակ չըտալ իր ետեւ կանգնած ամբոխին ու չըվախել:

Բայց որովհետեւ զիշեր է, մենք հնարաւորութիւն չունէինք մեզ վրայ յարձակող դազանին տեսնելու, մի ուրիշ համապատասխան օրինակով յարմարօցնենք մեր շփոթութեւն և գլուխ կորցնելու պատճառը բացատրելու համար:

Երեւակայներ, որ զօրաբնակ մի վայրի մօտից անցնում ենք ու չը գիտենք էլ, թէ մեզանից շատ մօտ տեղում այդ րոպէին կատարւում է գիշերային զինուորական վարժութիւն: Մենք մեզ համար ապահով մեր ճանապարհը բռնած՝ գնում ենք: Յանկարծ մի հանդիպակացից հարիւաւոր հրացաններ միաժամանակ բացւում են մեր երեսին:

Միթէ մենք սարսափահար չենք դալ, միթէ չենք փախչիլ:

Բայց մեր շրջութիւնն աւելի վատթար էր. մենք գիտենք, որ սարի գլխին, քրդերի ամառանոցում ոչ զօրք կայ, ոչ զօրանոց: Այն ինչ հրացանների միաժամանակ ծարձափիւն էր հապա, որ կայծակնացափ տմպի պէս յանկարծ փրաքեց մօտակայ բարձրաւանդակի գլխից և երկնքում խաղացող փայլակի ցոլքի նման մեր աչքերը խփողեց:

Մէկ, երկու, երեք... իրար ետեւից բացւում են հրացանները. ձիանց ուղբերի շփոխնն ու կրակ թափող տեղից օդը թնդացող խառն ի խուռն ու անհասկանալի ճիւղալական գոռում գոչումը բոլորիս լեղապատառ արին. մեզանից ոչ մինն իրան հաշիւ չտուեց, բայց երևի կարծեց, թէ զօրքի ամբողջ վաշտի գրոհ տուած մեզ վրայ են յարձակւում: Ես հաւաքացած եմ, որ շատերը մեզանից սարսափի ազդեցութեան ներքոյ՝ կարծել են, թէ արդէն իրանք գնդակահար են եղած: Գոնէ ես այդպէս կարծողներից մինն էի և ձեռքս ծործորակիս պատնէշ արած՝ որ գնդակն ուղեղս չը ցրուի՝ անգիտակցօրէն փախչում էի:

Ի՞նչ թէ ես, ի՞նչ թէ պահակապետի շագախներն ու չափաւորները, իրանք քրդերն էլ գլուխները կորցրել էին. երեսանների լաց ու ճղճղոցը, շների ոռնոցն ու հաչոցն ականջ ծակող մի համերգ էր:

Չարմանալին այս է, որ երբ մենք բոլորս ուշքի էինք եկել, երբ պահակապետի խումբն արդէն ձիանքը հեծած՝ իրանց պետի հրամանին էին սպասում, որ շիմաշերեն մեզ վրայ կրակ թափող յարձակում գործողներին, հինգ րոպէից յետոյ լուծութիւնը տրուում է, հրացանների ձայները դադարում են և ձիանց ոտնաձայները աստիճանաբար ընդհատւում է:

—Աշայ, աշայ, լսում եմ ետեւիցս ծառայիս ձայնը, երբ ես հանդարտելուց յետոյ, շտապում էի դէպի պահակապետի խումբը: Աշայ, ախար ուր ես գնում, դեռ կաց, պատմեմ, յետոյ

ուր ուզում ես՝ գնա, հասաւ և վստահացաւ ու ետեւիցս վերնահանդերձիս ծայրը ձիգ տուեց ծառաս:

--Տեսմար, աշնայ, աչքովդ իրան տեսմար:

--Ո՞ւմ, ա՛յ տղայ:

—Հրացաններն երբ առաջի անգամը փրաքացրին, ես նստած տեղս վրանի ետեւը կպայ մօտիս մեծ քարին ու գորտի պէս ձափաղեցի, մնացի:

Մէկ էլ՝ էն խառնաշփոթութեան ժամանակ, երբ որ բոլորը բաց թողին ցրուեցին, աչքիս պոչով մտիկ տամ, տեսնեմ՝ էս մեր Նաշօն ու քուրդը ձիանքը լցրած, քշեցին, մեր վրանի առաջին իջան, ձիանց սանձերը գլուխները քցեցին ու մտան վրանը:

Դեռ երկու հեք աչքս չէի թերթել ու բաց արել, որ Նաշօն մեծ երեխին ու քուրդը պստկին գրկած, Յունօյի կնիկն էլ հետները՝ վրանիցը շուրս եկան:

Նաշօն երեխին տուեց քրդին, ինքը նստեց ձիու վրայ ու Յունօյի կնոջը դաւակը քաշեց, երեխին էլ գրկեց. քուրդն էլ իր ձիուն նստեց ու պստիկ երեխին գրկեց ու, հայդէ, քշեցին շէպի սարը: Չը քաշեց մի րոպէ ու ձայն ու ձուներ կտրուեց:

—Դու ինքդ տեսմար, հիմի մեր վրանումը ոչ ոք չը կայ, կարելի է երկիւղիցդ աչքերիդ աճնպէս է երեացել, կրկնեցի իրար ետեւից մի քանի հարցեր:

—Ոնց որ հիմի ոչ ես եմ էն վրանի տակին ոչ շուռ, էնպէս էլ Յունօյի կնոջ ու երեխաների հոտն էն տեղ չը կայ. թէ կուգես, քանի ոչ ով մօտ չի եկել մեր վրանին, համեցէք աչքովդ տես:

Աչքն արդար աւելի լաւ է, քան սիրտը մեղաւոր, միտքս բերի պատենեկան առածն ու շրտպեցի մտնել իմ վրանը:

Ձայն տալու, կամ լուցկի վառելու կարիք չըկար. րոպէի մէջ ամբողջ վրանը խուզարկեցի, պաշուսակս էր անշարժ իւր տեղն ընկած և վերարկուս էր մի կողմը ձգած:

—Այժմ շուռ գնա և քո նախկին տեղը՝ ասածդ քարի տակ՝ կծկուիր ու չըշարժուես. թէկուզ կտոր կտոր անելու լինին, բերանիցդ խօսք շուրս չը թողնես. շուռ ոչ քարի տակիցն ես հեռացել և ոչ աշամորդի տեսել, հասկացմար:

—Գլուխս շարմանով հօ չի լցրած, որ չը հասկանայի:

— Ի՞նչ ես շուարուել, մնացել, շտապով ցած իջաւ և քիչացի պահակապետին, որ իր խմբով ձիաւորուած կանգնել էր քրդերի էլընաշու վրանի առաջին։ Բաշդէ իւր ուղեղին է քեզ շինարարել և շու երես ես թեքում։ Անշուշտ Յունօյի խումբն էր, որ ինձ հիւրասիրող քրդի թելադրութեամբ եկել էր հետդ կուռի բռնուելու, բայց երևի նկատելով ձեր թուի առաւելութիւնը՝ յետոյ նահանջեց։

— Ուրեմն ի՞նչ անեմ։

— Ըստ իս, պարտքդ է ետեւիցն ընկնելը. կը յաջողի բռնելը, լաւ, անյաջող կանցնի, որ աւելի հաւանական է, շու քո պարտքդ կատարած կը լինիս և իշխանաւորիդ շնորհակալութիւնը կը վայելես։

Իմ կողմից՝ վարմունքս ապաշնորհութեան մի փոխադարձ չէր Յունօյի, իւր խմբի և նոյն իսկ քուրդ Հասօյի ինձ այդ օրը մատուցած ծառայութիւնների շէմ։ Աս համոզուած էի, որ Յունօն իւր հարազատներին վրանգից ազատելու համար էր յարձակում գործել։ Եկաւ, տարաւ, անցաւ, գնաց. խելացութիւն չէր լինիլ իւր կողմից զուր տեղն իւր շէմ՝ նորից զինել տնչական իշխանութիւնը։ Ընչու, ուրեմն, խորհուրդ չըստալի բաշդալիւդիւր մի ստորին պաշտօնէի հաճելի գործուել իւր մեծաւորներին։

Պահակապետը մի քանի վաչրիեան լուց. նա, ինչպէս երևում էր, չափ ու ձևի մոմորութիւն մէջ էր. նա ձախ ցուցամապը ճակատին զարկեց և պատասխանեց.

— Մեծապէս շնորհակալ եմ բարեկամական խորհրդիդ համար։ Տղանք, շարձաւ նա իւրաքիններին. հետեւեցէք ինձ. պնանք, հասնենք, զարկենք, աւաղակաշին խումբը ցրիւ տանք ու մեր պարտքը կատարենք։

Այն սրարշաւ բարձրացաւ սարն ի վեր, հրամայելով քրդերի էլընաշուն՝ քան մարդ ձիաւորել ու իրանց օգնութիւն ուղարկել։

— Աչքիս ու գլխիս վրայ, խոնարհ երկրպագութիւն տուեց քրդերի էլընաշին, շուք շեռ սարի գլուխը բարձրացած չէր լինիլ, մեր կարիճները ձեզ կը հասնեն։

— Աչքս, իւր օգնականին ձիաւոր հանելու հրահանգը երկու խօսքով տալուց յետոյ՝ մօտեցաւ ինձ քրդերի էլընաշին, սրտիդ չառնես, հրամանքիդ համար չեմ ասում, համա ձեր ղուլլուղի մարդկանցից շատերը զուր են թագաւորի փողերն ուտում։

—Ի՛նչպէս, հարցրի ես:

—Հոսպա Դր խելքով սա՛ կէս զիշերիս՝ խելճ ձիաւորներին առաւ, քարերն ընկաւ: Հերիք չի կնքան բազմութիւնը, մեզ էլ իր հեյր ուզում է տանջել. Յունոն հիմի Դարալագեազն էս երեսին թողած կը լինի: Սա ժամանակին Յունոյի շուաքից մոկը շառաւ սոսանեց, հիմի՞ է աչքերը բաց անում:

—Իշխանաւորը լաւ է հասկանում իր անելիքը, խոտռած պարասխանեցի քրդին և շարունակեցի. աչքը որ աչք է, իրաւունք չունի որդնջալու, թէ ընչի՞ է Աստուած յօնքին իրանից բարձր տեղ տուել. քիթն, ուրեմն, ընչի՞ պէտք է աչքի վրայ շարորոշութիւն տալ: Չափարների իւզբաշին է այսօր իրաւունքի տէրը, իմ ու քո գործը չէ նրա շուաքի շէմ խօսելու. հրամայեց՝ հնազանդուիր ու ձայնդ փորդ գցիր: Այսօր ես քո հիւրը լինելով՝ ներում եմ յանդգնութիւնդ, ուրիշ անգամ եթէ չափսդ կորցնես, կարող ես փնասը կրել: Դէհ, հերիք է, հերիք է, գնա, ինչ որ հրամայած է, շուր կատարիր:

—Բալի աշնչ, խորհլուխ տուեց քուրշն և հեռացաւ քոռ փողիման:

—Խելճ մարդ, չիմացաւ, թէ ըստ էութեան, ես միանգամայն համակարծիք եմ իրան, բայց ճանաչելով տեղական ժողովրդի տգիտութիւնն ու բնաւորութիւնը, սխալ գործած կը լինէի, եթէ հաւանութիւն տայի իր կարծիքին:

Հերիք է, որ ռամկին, լինի նա հաչ, քուրդ, այդ միւսնոյն է, մի քիչ քաղցր շէմք ցոյց տաս, հեյր նստես, անմեղ կալաւներ անես, նա խելոյն իր վարմունքը կը փոխի շէպի քեզ, չափազանց յանդգնութիւն ցոյց կը տա, օրանաւոր պահանջդ չի կատարիլ և քեզ մեծ շփուարութեան մէջ կը դնի:

Այլ տեսակ կը լինի միանգամայն զիւշացու վարմունքն իւր շառակարգի օտարականի հետ: Ամեն տեսակ յարգանք ու սէր, ամենաանկեղծ հիւրընկալութիւն «Աստուծոյ հիւրից» չի խնայիլ:

Բռնակալութեան ներքոյ ճնշուած, անասնական ստորութեան հասցրած, պատուոյ զգացումից զրկուած, վրէժխնդրութեան բնական պահանջը մոխրի մէջ ծածկած կրակի նման սրտի խորքում մեռցրած անբաշխից աւելին սպասելու է մի թէ:

Բայց այս թողնենք, այս մի լուրջ ուսումնասիրութեան խընդիր է:

ԻՉ.

Կարծածիցս շուտ պատրաստուեցին քրդի ձիաւորներն և գնացին պահակապետի հրամանը կատարելու: Իմ զարմացական հարցին՝ էլըաշին կարճ խօսքով բացատրեց բանի էութիւնը. ինչ նշանակութիւն ունէր՝ նրա ասութեամբ՝ քրդերի համար պատրաստուելը. իրենց սովորութեան համաձայն՝ իրանցից իւրաքանչիւրը մի ձի թամբած ու առանց սանձի պարանով կապած պիտի ունենայ իր վրանի հանդէպ կանաչ մարգագետնի վրայ արօտի թողած, իսկ վրանի մէջ, յայտնի տեղում կախուած պիտի լինի իր զէնքերը: Քիչ ամառկը պատահի, որ սար եկող քրդերի ու իրանց սահմանակից թուրքերի, երբեմն և դրացի հայ գիւղերի մէջ ընդհարումներ տեղի չունենան: Դիցուք, թէ մէկին յատկացած արօտատեղիներում միւսների հօտերն են հովիւների անփութութեամբ արածել, կամ յիշմամբ թշնամաբար սորա արօտատեղիները նա է ոտնադակ տուել, զիւղացիների արտերն են մէկի կամ միւսի նախիրներն ու ջոկերը մտել, այսպիսի դէպքերում՝ զէնքի ոյժն է արդարութիւնը վերականգնում: Դիւան-Դադաստանի միայն մարդասպանութեան դէպքերում է դիմել հարկ լինում:

Այսչափը քրդի էլբաշու տուած պատմաաւթանութիւններն էին, իսկ աշխարհքին յայտնի է, որ քրդերի համար մանր գողութիւնները, իրարից տաւար, ոչխար ծածուկ ձանգելն ու մորթելը, անզէն ձանապարհորդի ունեցած քիչ ու շատ արժէքաւոր իրերը խլելը սովորական երեւոյթներ են. ուր ձին ու զէնքն անհրաժեշտ օժանդակիչ ոյժեր են:

Գնացին քրդի ձիաւորները պահակապետի խմբին օգնութեան, բայց, չեմ կարծում, թէ տեղ հասած լինէին. չանցաւ կէս ժամ և չափարների պետն իւրացիներին ու քրդերին ետեւ ձգած՝ եկաւ և ինքը վրանիս առաջին իջաւ, միւսներին պատուիրեց սպասել էլբաշու վրանի մօտ:

—Այդ որքան շուտ, երեւի չը հասաք աւազակներին, հարցրի ես:

—Հասանք ևսմա հասանք, շնորհակալ եմ բարի խորհրդի համար, ձեռքս բռնեց ու պինդ սեղմեց պահակապետը:

Նա պարմեց, որ լեռան միւս երեսին, մի ձորաթմբի վրայ՝ մթութեան մէջ՝ հանդիպել է Յունօյի խմբին և հրացաններ է տեղացել նրանց վրայ. բայց որովհետեւ ճանապարհ չի եղել ձորն իջնելու, ինքն ստիպուել է վերադառնալու հրաման արձակել:

— Ականջներիդ թմբուկները կը պատահուէին, պարծենալով պարմեց պահակապետը, մերայնոց ու աւազակների գոռգոռոցից: — Տղէք, կրակ թափեցէք, ձայն եմ տալիս ես, — թափեցէք, նոյն հրամանը տալիս է Յունօն. — Հէյ, աշաղակում են մերոնք, — հէյ, կրկնում է Յունօյի խումբը. ճարճաբուրմ են աչտաչից մեր հրացանները. ճարճաբուրմ են դիմացից աւազակներին: Բարեբաղդաբար, մեր դիրքը բարձրութեան վրայ էր, մեր գնդակները տեղ էին հասնում, իսկ նրանցը զուր վայրէջում էին օդի մէջ, և այդ էր պարճառը, որ ինչպէս ինքս հաստատապէս կարողացայ աստղերի աղօտ փայլով տեսնել, աւելացրեց պահակապետը, Յունօյի խմբից մի քանի հոգի վիրաւորուել են, իսկ երկուսն էլ սպանուել են:

— Շատ ավտոս, վերջաբան արեց իւր քաջագործութիւններին պահակապետը, որ գիշեր է, հնարաւորութիւն չը կայ մեր կարարած պարտականութեան ապացոյց դիակները ձեռք բերելու, իսկ մինչև առաւօտ՝ Յունօյի մարդիկն իրանց վիրաւորուածներին ու սպանուածներին չեն թողնիլ, կը սպանին:

— Այո՛, ավտոս, ժպտալով ցաւակցութիւն չայտնեցի ես, թէ չէ ձեզ դորանով փայլուն ապագայ էր սպասում:

— Հիմա էլ կորած չէ իմ ապագան, եթէ դուք բարեհաճիք ձեր բարեսրտութեան շնորհն ինձանից չը խնայելու:

— Ինչքան ձեռքիցս կը գայ, աչքիս վրայ, բայց ի՞նչ ծառայութիւն կարող եմ այս դէպքում ձեզ մատուցանել, ըստ իս՝ և ոչինչ, ուսերս վերքաշեցի ես:

— Մի՞թէ դուք այժմ այստեղ ակնարկես չէք իմ ճիշտ պաշտօնակատարութեանս. մի՞թէ ես կարող էի նախադեսել, թէ Յունօն օգտուելով ձեզ հիւրասիրելու առիթով իւր փունն եկող քրդի պարմուածքից, կը փութար ու կազարէր իշխանութեան ձեռքից իւր ընտանիքը:

— Ձեր ասածով, ուրեմն, ես յանցանք եմ գործել անձախօթ լեռան գլխին ճանապարհին մոլորուելով ու դէպքի բերմամբ՝ աւազակ

քուրդ Հասոյի հիւրը լինելովս, և քաւած կը լինիմ մեղքս, եթէ վրանիս փակից աներեւոյթ աչքով ներկայ լինէի լեռան միւս երեսին կայարածդ քաջութեանը, կամ լսէի ժայռերից անդրադարձած արձագանգները:

— Ներեցէք, ես ձեզ վիրաւորելու մտքով չստացի, մանաւանդ թէ ուրախ եղայ, որ առիթ կունենամ ձեր բարեհաճ վկայութիւնից շահուելու:

— Հոգ չէ, կարեւոր դէպքում ես վկայեմ, թէ ինչ եռանդով մանրակրկիտ խեղճարկութիւններ կարարեցիք, աւագակների երեւից ընկաք, հրացաններից յաճախակի պայթումներից ինձ քնել չը թողիք:

— Մի՞թէ արդարեւ դուք լսում էիք հրացանների ձայները, ընդհատեց, ուրախութեան զգացմունք արտայայտելով դէմքի վրայ պահակապետը:

— Այո՛, լսեցի և շատ ու շատ, մինչև անգամ այդ մասին ծառայիս հետ վիճաբանութեան մէջ մտայ. նրա ասութեամբ՝ ձեր կողմից փամփուռներն ապարդիւն կորցնելն ինձ լսեցնելու հնարագիտութեան խելացի միջոց էր, իսկ ես հակառակն էի պնդում, թէ ձեզ համար առաւել նպաստաւոր էր. ես կարծում էի, թէ հասել էիք աւագակային խմբին և հետները կռուի բռնուել:

— Տեսնք. հոգիդ վկայել է. իմ պատմեաւորն ու ձեր ենթադրութիւնը համապատասխան են միմեանց:

— Շատ բարի, ապահով եղած՝ ճանապարհների բռնեցէք և վերադարձէք, իմ կողմից՝ ձեր բարեբաղդութեան համար բարխոսիւն իմ աչքիս վրայ, միայն թէ դուք նախապարաստեցէք հետդ եղած ձիաւորների զխաւորներից մի երկուսին:

— Ես արդէն մի քանիսին շքանշանի խոստում արել եմ. երկու աւագակից մէկին սպանողը, շտաբի վկայութեամբ՝ շաղախների փանապետն է լինելու, իսկ վիրաւորողները՝ չափարների երկու զխաւորները: Ի՞նչ անենք, նկատելով աչքերիս հեգնական հայեացքը, շողոքորթ ժպիտ խաղացրեց դէմքի վրայ պահակապետը, աշխարհքս բոլոր առեւտուր է. չես վճարիլ, չես սփանալ: Մտադիր եմ քրդերի էլբաշուն նմանապէս կրծքի մէջը խոստում անելու:

— Արդէն ձեր գործը ձեր ձեռքովն էք բռնել, կարող էք ապահով դնալ, իսկ ինձ հարկաւոր է խոնջացած անդամներիս կազդու-

բերու ամենաէական միջոցը—բունը չը փակցնել: Բարի գիշեր, ասացի և ձեռքս պարզեցի:

—Աղայ, ջան, շեռ աղայ սուլթանին ճանապարհ մի՛ շնիլ, շրտեից ձայն տուեց ծառաս և շրտապով ներս եկաւ, գլխարկը հանեց, վիզը թիքեց ու շողորթթ ժպիտով շարձաւ պահակապետին: (Այդ պաշտօնը ժողովրդի լեզուով սուլթան կոչումով է որոշուած):

—Աղայ ջան, Ասորուած գառնուկներդ պահի, չի՞ կարելի քո ձիաւորների հետ ինձ համար էլ մեշայլ բերել տաս. քեզանից ինչ կը պակասի, ասա՛ որ ես էլ ձիս նստեցի, քո մարդկանց հետ Յուսոյի խմբի ետեւիցն ընկայ. թող սպանուածներն երկու չը լինին, երեք լինին. էդ երեքից մէկին, հէնց բռնենք, իմ գիւլլէն է շիպել. ո՞վ պիտի գայ էս սարի գլխին սուրն ու ճշմարիտը որոշի:

—Մեծ ուրախութեամբ, պատասխանեց պահակապետը, եթէ միայն շուք շէմ չէք, ի հարկէ, շարձաւ նա ինձ:

—Իսկ եթէ, Միքայէլ, առանց պահակապետին պատասխան տալու, ասացի ծառայիս, ես վկայեմ, որ շու վրանիս մօտից չես հեռացել, այն ժամանակ քո մէղայլը հձ ջուրը կընկնի:

—Աղայ ջան, քեզ ո՞վ էստեղ ճշմարտութեան վկայ շրեց. ես կասեմ, որ շու քնած էիր ու ինքս քեզանից ծածուկ ձիաւորուեցի, աղայ սուլթանի հետ գնացի. շու էլ սուս կը կենաս ու մի օր էլ կը տեսնես, որ քո Մուքէլդ գիւլումն՝ աղայ Մուքէլ շառած՝ բերանիցդ շուրս եկած հրամանը վրաշարին (անմիջապէս) կատարել է տալիս: Հիմի էլ, ասենք, անծանօթ գիւլում ես աղայ Մուքէլ եմ, բայց, մէղայլ որ ունենամ ձախ ծծիս վրայ պսպղալիս, պատիւս մէկին երկուս կաւելանայ ու էդ ակտար քեզ համար էլ մեծ պատիւ է, որ թագաւորի մէղալաւորը քո շրան ղուլն է, քո հրամանակարար ծառան է: Եդպէս չի, աղայ սուլթան, գլխիդ շուրբան, էդ օրհնած բերանովդ իմ աշին խնդրիր, որ մենք Յուսոյի խումբը ցրիւ տալու գնացած ժամանակներս՝ ինքը խոր քնած լինի, սաքի թէ ինքը մեր թուանքների տրաքորաքոցից զարթնում է ու ինձ ձայն է տալիս և ղարմանում, որ կեանքիս մէջ առաջի անդամն է, որ իր կանչելովը բոսլէի մէջ չտեղծուեցի ու իր շուլուշին չը կանգնեցի: Մի բան էլ չը մոռանաս, սուլթան աղայ, ինձ էլ գրի քո վկաների շարքումը: Սխալ ես, սպանուածներն երկու չէին, երեք

էին. մէկը հէնց Յունոցի կողքին կանգնողն էր, որ երևի Յունոցից յետոյ բոլորից մեծն էր: Հասկանում եմ, շուրջ չուզեցար հպարտանալ, ծածկեցիր, բայց ես իմ աչքովս տեսայ, որ քո գիւլէն նրա աջ ծծի տակիցը մորաւ, երաթաթովը շուրս եկաւ:

—Շատ լաւ, շատ լաւ, սիրելի Միքայէլ, ինչպէս ասում ես, ես քեզ էլ հետս կռուի եմ տարել, յոյս ունիմ, որ քո աղէն շատ խոր քնի մէջ է եղել, քո հեռանալը չի իմացել և երեք աւազակից մէկին շուրս ես սպանել:

—Բերանիդ մաքրող, բերանիդ, բերան չի՝ տաճար է, էդ հօ Մահմադի շուրանի կողքին գրած խօսք է, Սուլթան ջան, բայց թող աւետարանի կողքին էլ գրուած լինի, թէ ես վկայում եմ, որ գլխաւոր աւազակի սիրտը քո էր քաջ կռից քցած թուանքի գիւլէն է խաշել: Մեռնիմ աւետարանի զօրութիւնին, աւելացրեց Միքայէլը, կը ների, չի պատժիլ. իրան հօ ֆնաս չենք տալիս՝ քեզ մի չին՝ ինձ մի մէղաւ պիտի աւելանայ:

—Կորի, կորի, չարածձի, շուրս կորի, քունս տանում է, հեղնական հրաման արձակեցի ես, պարոնի էլ գնալու ժամանակն է, առաջարկած պայմանդ երկուսիդ համար նպաստաւոր է ու պարոնը չի շանդալիլ կատարելու:

—Վայ, ես քո գլխին մեռնիմ, իմ տէր ու տիրական աղայ, երկրպագութիւն տուեց ծառաս ու շուրս գնաց:

—Աղաներ, ներս եկաւ քրդի էլբաշին, իրիկնահացը պատրաստ է, ինդրենք՝ համեցէք մեր հացի պուռնգը կորեցէք:

—Ես յոգնածութիւնս պատճառ բերելով՝ հրաժարուեցայ, իսկ պահակապետն ինձ բարե մնայ ասաց ու գնաց:

—Շատ լաւ հասկացար, աղայ, անկողինս պատրաստելով՝ խօսեց Միքայէլս, ինչ Յունո, ինչ կռիւ տալ, Դիմացի սարի քարափներըց յետ տուող ձէնն է եղել, որի անունն ես կեանքումս լսած չէի ու հրամանացիցդ էս գիշեր սովորեցի: Շատ լաւ անուն է՝ արջի ձագ էր, կարծեմ. շորթ որ արջի ձագ, մարդ ինչ որ ձէն է տալիս, քարափներն էլ արջի պէս գողալով՝ ասած խօսքիդ վերջի կէս կտորը քեզ յետ ես շարձնում:

—Արջի ձագ չէ, չիմար, արձագանգ է ուղղեցի ես:

—Երկուսն էլ մէկ է, արջի ձագ, թէկուզ շան ձագ, էնքան:

լինի՝ իմ դօշիս վրայ մի մ'էղալ կախուի։ Համա, աշնջ ջան, շափ յեփ եկած, փորձուածն է երևում էդ սուլթանը, շեռ մի գիւլի մանգղիլ էսփելից հեռացած չէր, որ հարիւր կրակ միասին տրաքացրեց։ Բնչ է՝ թէ քեզ լսացնի ու վկայ բռնի, որ ինքը Յունոյի խմբի հեփ կոռեւ է։

— Շնոր լաւ, շնոր լաւ, հանգիստ թող ինձ ու ճրագը փշիր, ինքդ էլ քնիր, առաւօտը շուփ պիտի ճանապարհ ընկնենք։

Յառաս լոեց, իսկ ես աչքերս փակեցի։

Ի՛նչ.

Ծնւոր էր գնացել արդեօք սլահակապիւրը, թէ քրդի էլըաշու վրանումն էր գիշերել, ես ամենեւին շիրաւորութիւն չունէի մորած մունքի առարկայ շինելու։

Ես մորաշիր էի վաշ առաւօտուց քրդի էլըաշուց առաջնորդ սլահանջել և ճանապարհ ընկնել, բայց այդ վաշը շափ շուփ հասաւ։

Ինձ զարթնացնողը մեր աշխարհի քաղցրութիւններով հիացած, զարնան հոգին առնելուն պէս՝ տաք երկիրները թողած, հազարաւոր ասպարէզներ անցնող ու յէպի մեզ շարապող թռչնիկներն էին, որոնք շեռ մուծը գետինը չըկոխած, արեգակի մայր մրնելու համար տխրում են ու իրանց բներումը կուչ գալի։ Իսկ առաւօտները՝ արշալոյսը շեռ չըծագած՝ զարթնում են, կուրծքերը հովին են բռնում, միմեանց բարի լոյս մաշթում ու սփռնող արարչին անոյշ շաշլաջլիկներով գոհութիւն տալիս։

Այն ինչ սրտադրաւ համերգ էր, որ հնչում էր լեռան կապարին հազար տեսակ թռչնիկների փոքրիկ կոկորշներից։ Ճրճոց, կլկլոց, ծւծւոց, սւսւոց, շշշոց այնպէս ներշնչակօրէն միացել էին իրար հետ, որ լսող ու չգագողը կամ մեռած պիտի լինէր և կամ զգայականութիւնից զրկուած։

Քունն էլ թռաւ գլխիցս, յոգնածութիւնս էլ մոռացայ ու լսողութիւնս լարեցի։

Ամէն մի քարի, իւրաքանչիւր հողակոյտի, մէն մի թփիկի վրայ՝ պարզ երկնակամարից ցոլացած մեծ ու մանր աստղերի աշօտ լուսի շնորհիւ՝ փոքրիկ սև սև բիծեր էին նշմարւում։

Այդ սևին տուող կէտերն էին մարդուն երաժշտութեան ար-

ուեստին ուսուցանողները. նոքա էին երգիչ մանրիկ թեաւորները, որոնց գրչի ծայրի չափ կտուցների հետ ոչ մի նուագարանի լար, ոչ մի դաշնամուրի ստեղծներ չեն կարողացել ցայսօր և չըպիտի կարողանան ապագայում մրցել. թէկուզ՝ կադարեթեան գազաթնակէտին հասնի երաժշտութիւնը մարդկային հանճարի շնորհիւ:

Ահա այդ քաղցրանուագ երաժիշտներն են, որոնք «Արև» աստուծոյ լուսին սիրահար՝ ճիշդ կէս զիշերից քնահարամ են լինում, առանց նուագարանի «Արևի» գովասանքը նուագում:

Ենթադրութիւն չեմ անում, կէս զիշերի վրայ էին ժամացոյցի սլաքները, երբ կենդանական բնութեան ծոցում կեանքն սկսեց հռալ արեգակի գալուստն աւելոյ, արևի կարապետ թռչնիկներին մէջ:

Բայց մի՞թէ միայն թռչնիկներն են արևի կենսապու զօրութեանը կարօտ, նրա գալստին անհամբեր սպասողները. բոյսեր կան, որոնք արեւամտից սալարում, թառամում են, իսկ կէս զիշերից զուարթանում, փթթում, կազդուրում և երեսներն արեւելք դարձրած՝ սպասում են, թէ երբ պիտի վայելեն արևի կեանք տուող ցօշը:

Մոլեռանդութեան հետեանք չէ, ուրեմն, որոշ կրօնների համար դէպի արեւելք աշօթելը. խաւարասէրը միայն իւր Աստուծուն փառաբանելու ժամանակ՝ երես կը թեքի իւր կեանքն և զոյութիւնը պահպանող-կեանքի աղբիւր արեգակից:

Այնքան չափաւորութեամբ էի թռչնիկների ծւլոցից, որ մինչև աչքիս առջևը չըցցուեցին ու բարև չըտուին, չըսեցի հրեք ձիու ոտնաձայները:

Սարսափեցի և քնադեղից վեր թռչողի պէս՝ դուլսս վեր բարձրացրի ծանօթ ձայներից:

Մօտաւորապէս երեք ժամն էր:

Հեծեալներից երկուսն այնքան էլ ինձ չէին վախացնիլ. նրանցից մինը քուրդ Հասօն էր, որ անտարակոյս, իր տնեցոնց համար պիտի վերադառնար, ու հետը յետ բերէր Յունօջի կնոջն ու երեխաներին: Այդպէս իսկ էր. Հասօն մեծ երեխային ունէր առջև նստացրած, իսկ Գիւլօն փոքրիկին էր զրկին կապել:

Ինձ շփոթողն երրորդ ու ինձ համար միանգամայն անսպասելի անձնաւորութիւնն էր, որ իւր ուղեկիցներից յառաջեց ու յանկարծակի մթութեան մէջ յիմացս ցցուեց:

Նախապաշարմունքների ենթակայ մէկը, որքան և սրտուր լինէր, չէր կարող չըպարկերացնել այն բոպէին պառաւնների երեակայու-
թեան ծնունդ ալքերից մէկին, որի գլուխը երկնքին է հասնում,
որքերը գետնի վրայ են հաստատուած:

Տարբերութիւնն այսքան կը լինէր, որ շինմաց կանգնող հսկայ
ալքը հեղեակ չէր, իւր պէս մի հսկայ ալք-ձի էր հեծած:

Հէնց այս ալքաշափ մարշն էր, որի կոկորդից շուրս եկած
յոխորտաձայն բարեւը թմբկահարի կոմբաջի նման շռտացրեց ական-
ջիս նուրբ թմբուկը:

— Բարի լոյս քեզ, աշնայ ջան:

— Ասորու բարին, կմկմացի ես և մթութեան մէջ փետողու-
թիւնս ուղղեցի նախածանօթիս երեսին:

Փունդ չի՞ տարել, աշնայ, ընչի՞ ես էսքան վաղ զարթնել.
իսկ մեր Հասօ քիրվան (կնքահայր)¹ մոլորուել էր, թէ քեզ ինչ-
պէս պիտի նեղութիւն տայ ու քնահարամ անի, վերկացնի:

— Այո՛, Պօղոս, վաղուց եմ զարթնել, զարմացքս և սարսափս
գսպելով՝ պարտասխան պուր ինձ հարց առաջարկողին. հաղար բուն
ու հանգիստ չեմ փոխիլ անմեղ թռչնիկների լուսադէմի երգերին,
լսի՛ր, տես՝ ինչպէս են Ասորուն փառաբանում:

— Մեռնիմ Ասորուն...

— Բացց այդ թողնենք, Պօղոս, դու ինձ ասա, այս ժամանա-
կին՝ ո՞ր տեղից և ի՞նչպէս. դու էլ հօ ինձ պէս ճանապարհից չեմ
մոլորուել. ի՞նչ գործ ունիս կէս գիշերին քրդերի օջաններումը:

Պօղոսն անտարակոյս, նախօրօք էր պարտասուել իր պալիք պա-
րտասանը, բացց նա ինձանից աւելի շփոթուեց և դեռ բերանը
չըբացած՝ քանի մի անգամ հազաց ու կակազեց:

Մենք օգուտ քաղենք միզ յանկարծակի շփոթեցնողի շփոթ-
մունքից և ծանօթանանք մեր նոր բարեկամի հետ, որը՝ շատը լաւ
չըսերտած, միտմոլոր աշակերտի նման՝ յիշողութեան թելը կորցրել
էր և հազի օգնութեամբ էր կամենում մոռացածը մտաբերել:

Գ. գիւղացի ջանաւար (գաղան) մտկանունեալ Պօղոսն այս երկ-

¹ Քիրվա կոչումով են չարգանք արտաբերում իրարու հաչքն ու
քրդերը:

բորդ անգամն էր, որ ինձ ապշեցնում և սարսեցնում էր: Նրա յաղթանդամ կազմ ու կապը, հսկայական հասակը, խոշոր շիմագծերը, ցախաւելի շոփները հասարակեամբ, ցից ցից բարձրացած թանձր ջօքերը, բաշիշի նման իրար մէջ խճճուած և զուցէ բռնած օրից ածելու և սանրորի երես չը տեսած մօրուքը, խոր խուզած ընչացքները, աչքափոսերից ընկուզի մեծութեամբ շուրս սլորած բբերը, հովուական բեւառզուխ ցփի բոլորշիութեամբ բռնաչափ քիթն ունէին սարսեցնիլ: Պառններ ունէր, որ հասարակեամբ ուշտի շրթունքներից չէին վախենալ. վերին պոռը բոլորակացած, յետ էր շրջուած և, համարեալ, փակում էր մկան ծակի լալնութեամբ ռնգունքները: Այդ էր պարծառը, որ ստիպուած էր մի թզից քիչ վախեցող, օձի յարուկ անջնակ¹ (առանց ժաււէնի) բերանը, խօսելուս կուշ ածել: Ասուած փրկի ու ազատի, երբ Պօղոսի բարկութիւնը բռնում էր, վերինն ուռչում, բոլորականում, յետ էր շրջւում և, փոքր էր մնում, որ ծածկի եզան աչքերից մեծ մեծ քթածակերը: Կարծեմ հիմա հասկանալի է, թէ ինչու նա ընչացքները խոր խուզում էր: Այդ անում էր, որպէս զի խոզի բաշի յարկութեամբ մազերը չը ծակոյտեն քիթը: Իսկ ներքին պոռն երկու մարաչափ կախում էր շէպի ցած և շիւղւում վերև ծռուած կզակին: Սօժ, այդ ժամանակ շփուար էր Պօղոսի առջևը կանգնել, կամ հակառակել, մարդ եթէ երկիւղ էլ չանէր նրա կէս փթաչափ, հինգ տարեկան երեխայի զլխի մեծութեամբ բռունցքից, չէր կարող գոնէ չը մտածել, թէ ջանաւար Պօղոսը կարող էր իրան ողջ ողջ կուլ տալ ու իր ումբի—փորումը մարսել ու հալցնել: Տեսաչէնի ձայնն էլ շատ քիչ էր զանազանում արջի կոկորդաչին կերկեր մրթմրթոցից:

Ահա հէնց այդ ձայնն էր, որ Պօղոսին առաջին անգամ տեսած օրս խիստ պալաւորութիւն էր թողել իմ մէջ ու այսօր՝ գիշերուան մթութեան մէջ՝ սարսափս բերեց:

¹ Գեղջուկի հասկացողութեամբ՝ մարդու և անասնոց բերանի շուրջը շրթունքների ներսից ջնակով պատած է (երիզապատ) և միայն օձի բերանն է, որ երիզ չունի, ուստի և կարող է ազատ կլանել բերանի տրամագծից աւելի մեծ կենդանիներ:

— Ասա տեսնենք, ան Պօղոս, ախար շու սփ, այս տեղ սփ. ես յոյս ունէի, թէ վաղը պիտի գամ և քեզ յանձնածս գործին գլուխ քաշելուս գործեմ, իսկ շու կէս գիշերներին սարերն ես չափում, կրկնեցի տուած հարցս:

— Քս սացից (ի շնորհս քո), աշակ, թէ քո հրամանն եմ կատարել վերջացրել, թէ կարողանում եմ մեր քեռսսիքուծիւնի հետ կենալ (տնային հոգսերը քաշել): Մի քանի գլուխ տաւար ու աշխար ունինք սարումը, գնացել էի ակը տալու (տեսնել): Յետ էի գաւում գիւղը, Յունոն պատահեց, խնդրեց, որ մեր քիւրվա Հասօյի հետ իր ընտանիքը տեղ հասցնեմ, Հասօյի տնեցոնցը յանձնեմ ու էնպէս գնամ: Հասօյիցն էլ տեղակացաց, որ հրամանքդ էս գիշեր իրան հիւր ես, միտք արի, որ էս լաւ եղաւ. մեր աշին մի ծառայութիւն էլ հիմի կանեմ, կը տանիմ տեղ կը հասցնեմ, ի հարկէ, թէ որ մեծութիւնիդ կամքը կը ցանկանայ, ձայնը ցածացրեց Պօղոսը:

— Շնորհակալ եմ, շատ ուրախ եմ, բայց մի՞ թէ շու Յունոյի հետ ծանօթութիւն ունիս:

— Դէ ձեռք չունենամ, աշակ ջան, մի հող ու ջրի մարդ ենք, հարեաններ ենք, աղուհացիներ ենք, կը լինի, որ հարկաւոր ժամանակն իրար պէտք չը գանք. Յունոն մեզ բացի լաւութիւնից ոչ մի մըս չի տուել, Աստուած քեզ էլ ոչ չ պահի, մեր Յունոյի էլ կռանը կենայ. կարծեմ քեզ էլ յայտնի է, որ Յունոն ափսոսմարդ է. Ա. գիւղացի Նադօն ինձ պատմեց, որ ինքը Յունոյի գովքն արել է քեզ:

— Այո՛, այո՛:

— Երեւում է Աստուած աչքը քաղցր է եղել, աշակ ջան, Յունոյի վրայ, որ շու ծամպամոլոր ես ընկել, Հասօյին հիւր ես եկել, թէ չէ մեր Յունոյի ընտանու գլուխն էս գիշեր չափարնները կը ցաւացնէին: Մեր քոյր Գիւլօն հիմի եկել է, որ հրամանացդ ոտքը համբուրի, քեզ շնորհակալութիւն անի, որ իրան ու երեսէքանցը հայրութիւն ես արել, փէշիդ տակն ես առել: Յունոն ինձ յատուկ խնդրեց, որ իր կողմից ձեռքերդ համբուրեմ ու շնորհակալութիւն անեմ:

Վաղուց արդէն Գուլօն ու Հասօյ իջել էին ձիերից և կանգնած լսում էին իմ ու Պօղոսի խօսակցութիւնը:

Պօղոսի վերջին խօսքի հետ՝ Գիւլօն առաւ իր զաւակներին, մօտեցաւ ինձ, չոքեց առաջիս և ուզում էր ուրբս համբուրել:

Ես վեր թռայ տեղիցս, Գիւլօի կանիցը բարձրացրի և ձեռքը թոթուեցի:

— Յունօն ստում էր, խօսեց Պօղոսը, թէ մեր աշին արգարա, որ իմ անմեղ բալուկներս էս օր իր բաշխածն են. Գիւլօն, քո շնորհքովն է, որ պատիւն ու նամուսը տեղը՝ պարգերես առջևդ չոքել է ու ուրբդ համբուրում:

— Երանի ինձ, մոքումս ծաղրեցի ինքս ինձ, աւագակի հետ եմ բարեկամութիւն անում, հիմի տեղը չէր, որ պահակապետն ինձ ձերբակալէր:

— Դէհ, Հասօ քիրււս, ինձանից բաժանուեց ու զարձաւ քըրդին Պօղոսը, տար մեր քոյր Գիւլօյին քո ընտանիքին յանձնի ու շտապիր մեր աղայի ձիանքը քաշելու. քանի լոյսը չի բացուել՝ քեզանից հեռանանք ու հովով ճանապարհ կտրենք:

— Մութէլ քիրււս, Մութէլ քիրււս, վրանի ետին անցաւ ու ձայն տուեց Հասօն ծառայիս, ել, մի՛ ուշանալ, աշէն հրամանք արաւ, որ ձիանքը քաշես, ես էլ հիմի գալիս եմ:

— Ինձ կը ներես, աշնց, Հասօն ուզում էր էսօր քեզ համար զառը մորթել ու պատիւ տալ, բայց Յունօն ինձ խնդրեց, որ քեզ շուտ տանեմ ճանապարհ դնեմ. Յունօն կարծում է, որ եթէ շուափարների սուլթանիցն աւելի շուտ տեսնուիս ղիլիմի մեծաւորների հետ, իր ընտանուն միւս անգամ անհանգիստ չեն անիլ: Քո յուսովն էր, որ Յունօն շտապեց իր տնեցուն էսպէս շուտ յետ շրկել Հասօյի տունը:

Բայց շուք մի՞թէ զիտէիք շափարների գնալը, կամ երկիւղ չունիք, թէ միւս անգամ կարող են վերադառնալ, որ վստահացել էք այսպէս շուտ յետ բերել Գիւլօյին:

— Հա, հա, հա... հեգնական ծիծաղ արձակեց Պօղոսը, Յունօն կորած, կամ եօթը սարի քամակին քուն մտած հօ չի եղել. նա ինքն իր ձիաւորներով իր ընտանին կողքին, իր երեխէքը զըրկին՝ հանգիստ ու ապահով խնդում էր շափարների իւզքաշու միամտութեան վրայ, որ աշխարհքը հետն առած՝ զուր պատրոններ (հրացանի փամփուշտ) էր փչացնում, ձորակի էս երեսից՝ մէկէլ

Թմբի ցից քարափների հետ էր կռիւ տալիս. որո՞, գլխիդ մեռնեմ, աղնոյ, հասկն էր մարդիկն իրանց օրումը Դաշտ չէն Դուրս եկած, լեռ ու քարափներ չէն տեսած, գառնարած երեսէն էլ կը ջոկի մարդի ձայնը քարափի ձայնից: Կանգնել են ձորակի էս երեսին ու դռուում: Լեռ քարերն էլ մէկէլ Թմբից են ճուռում: Չարկեցէք, հարա՞ է տալիս իւզբաշին: Չարկեցէք, ձէն է վեր ելնում քարերի միջից. հրացաններն իրար ետեից տրաքտրաքում են, իրանց արձակած Թուանքների ձայնը ձորի միւս երեսից իրանց է Դառնում, տնածակերի լեշինները ջուր է կտրւում, գլուխները կորցնում են, շունը տիրոջը չի ճանաչում, ձիանոնց երեսները շրջում են Դէպի քրդերի օթաները. քիչ մնաց՝ ոտնատակ էին տալիս իրանց ետեից օգնութիւն եկող քրդերին:

— Էդ ինչպէս քամի անող ստախոսն էր իւզբաշին, աղնոյ, շարունակեց Պօղոսը, ինչ քոս աշուղի նաղլեր հնարեց առաջիդ, ընչէր էր պատում քեզ. սաքի Թէ Յունօյի մարդկանցից երեքին սպանել են Ասրի հրամանքիդ ծառան, լսեցիր՝ ինչպէս իւզբաշու գլուխը կլէկեց, խօսք առաւ, որ իր համար էր մնդալ բերել տալ. համա Դու էլ լաւ սառը սառը ուտացրիր խելօք Դաւթին, պարզ ասացիր, որ ինքը ձորի քարափների հետ է կռիւ տուել. բայց նա էլի աներևի պէս՝ հրամանքիդ ձանձրացնում էր ու լեզու հանած աշաշում, որ իր համար վկայութիւն տաս:

— Այդ բաները Դու ձրտելից գիտես, Պօղոս, զարմացմամբ հարցրի ես:

— Դու, գլխիդ շուրթան, Յունօյին հարա՞ քով մի մտիկ տալ. նա որ խելք չունենար, ինչպէս կարող էր երեսուն ածառհա տղամարդիկ իր բռի մէջ հուպ տուած պահել: Չափարների քամակից ինձ ու Հասօյին հրամայեց կրնկակով հասնել, ամէն բան տնդիլ, իմանալ ու իրան համբաւ տանել: Սո ու Հասօն վրանիդ միւս երեսին կանգնած՝ լսում էինք քո և իւզբաշու խօսքերը. ծառադ մեր կողքից վեր Թռաւ ու տուն ընկաւ իր համար մնդալ խնդրելու, քարի էս երեսին Մութէլդ էր պառկած, քարի մէկէլ կողմը մենք էինք կառուի պէս մկան ետեից մարաղ մտել: Հէնց որ չափարների սուլթանն իր ձիաորներով երեսը շրջեց Նոր-Բաջաղի Դու կողմը, մենք էլ շտապեցինք Յունօյին լուրը հասցնել ու, ինչպէս տեսնում

ես, նրա հրամանով՝ իր ընտանուհի ու երեխանցը հրամանոցդ ոտքերն ենք քցում: Դու գիտես, աղայ, Յունոն ասում էր՝ վերև Աստուած՝ ներքև շուռ, իմ ձեռն է քո փէշը, իմ ընտանիքի պատիւը ոտնադնակ մի զցիլ տալ, թող ինձ բռնեն կախեն, միայն թէ անեցուս ու քորփէքանցս անհանդիստ չանեն: Շտապիր, աղայ, գնանք, Յունոն իմ վրայ պարտք է դրել, որ թռչունի թևով քեզ էսօր Նոր-Բայազիդ հասցնեմ, որ դու չափարների սուլթանի գլխին խելք շնես՝ չըգնայ իր մեծաւորների մօտ աւել պակաս խօսքեր ցրիւ տայ բերանից Գիւլօջի վրայ:

— Մենք այսօր քեզ հետ ձեր գիւլումը պաշտօն ունինք կատարելու, պատրաստանքի Պօլսին, Հասոյին կուշարկենք Յունոյին միամտացնիւ: Ես յօս ունիմ, որ իշխանութեան առաջին իմ միջնորդութիւնս մի որ և է պահակապետի ակնկալեղ շարարկախօսութիւններից աւելի արժէք կունենայ. այսօր չըլինի՝ վաղը, կամ երեք օրից յետոյ լինի, միւսնոյն է: Բայց դու իմ մի հարցին ձիշտ պատասխան տուր:

— Աչքիս ու գլխիս վրայ. գիտեցածս եթէ թագցնեմ, հրամանոցդ մօտ սևերես մնամ:

— Շտապ լաւ. լսիր. դու Ա. գիւլացի Նադօյին անձամբ ճանաչում ես:

— Է՛ն Նադօյին, որ մեծութիւնիդ հետ մի քանի օր ճամփորդ է եղել:

— Այո՛, հէնց նա է:

— Հինգ մարդիս պէս եմ ճանաչում. հէնց էս իրիկուն Հասոյի հետ մօտիցս բաժանուեց ու եկաւ Գիւլօջին բերեց մեզ մօտ, էս րոպէիս էլ հետը խօսեցի ու ձիս նստայ, Հասոյի հետ Յունոյի ընտանիքն էստեղ բերի:

— Նադօն Յունոյին նման է:

— Ո՛նց որ մի խնձոր միջից կէս արած:

— Եւ հիմի ո՛ր է:

— Որտեղ Յունոն է, Նադօն էլ հետն է. Նադօն շտապ էր ցաւում, որ Գիւլօջի ետեւից եկած ժամանակ՝ քեզ չի կարողացել տեսնել. հիմի էլ իմ տեղակ ինքը պիտի դար քեզ ճանապարհ շնելու, բայց համբաւ եկաւ, թէ սարումը մարդիկ են իր տաւարի քամա-

կից պարտում, Յունոյի խումբն առաւ, շրպեց նրանց հաւարին:

—Հը՛մմմ... Տոր փուի ես և իրաւամբ մէջս լրջօրէն վշտացայ Թ. վարդապետից և Ա. գիւղի իրիցից՝ ինձ խաբելու մասին. մրաժու՛մ էի՝ ի՞նչ կարիք կար Նադօյի գոյութիւնն ուրանալու: Ամենայն կողմով հաստատու՛մ է, որ Նադօն Յունօն չէ:

Մեր ձիանքն արդէն պարբաստ մեզ էին սպասում, արուսեակը շուքաւական միջոց ունէր իւր փառահեղութեամբն երկնքի գիշերային լուսաւորների նախանձը շարժելու և վերջին քառորդի վերջին օրերին հասած, մաշուած ու հիւժուած, եղջիւրները հազիւ երևեցնող լուսնի հետ մրցելու, որ մենք հեծանք մեր գրաստաներն և լեռն ի վայր ցած իջանք:

Կիսաճանապարհից Հասօյին շնորհակալիքս յայտնեցի և յուսադրելով ուղարկեցի Յունոյի մօտ: Թէ ի՞նչ կարող էի յաջողեցնել Յունոյի ընդանկաց ապահովութեան մասին, ապագայի գործ էր, բայց ներքինս թելադրում էր յաջող ելք:

(հարունակելի)